

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

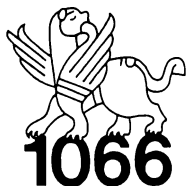
1066

29. årgang nr. 3 1999

November

Tidsskrift for historie

Tidsskrift for historie

Adresse

c/o Institut for Historie
Njalsgade 102, 2300 København S
Giro 4 18 85 51
www.xcu.com/mmdesign99/hastings
e-mail: hastings@get2net.dk

Ansvarshavende redaktør

Jørgen Mikkelsen, ph.d., arkivar ved
Landsarkivet for Sjælland m.m.
Jagtvej 10, 2200 København N
e-mail: jm@lak.sa.dk

Anmeldelsesredaktør

Peter Henningsen
e-mail: peterhen@coco.ihl.ku.dk

Redaktion

Mogens Bak-Hansen, Stella Borne, Michael
Bregnsbo, Berit M. Christensen, Peter Hen-
ningsen, Birgitte Holten, Kirsten Villadsen
Kristmar, Pelle Larsen, Rasmus Mariager, Jør-
gen Mikkelsen, Sniff Nexø, Christian Nicolai-
sen, Mogens Pelt, Sanne Steenberg Hansen,
Hans-Michael Søndergaard

Layout & billedredaktion

Berit M. Christensen, Pelle Larsen & H.-M.
Søndergaard
e-mail: hans-michael@post.tele.dk

Ekspedition

Christian Nicolaisen
Nørre Farimagsgade 44, st.th.,
1364 København K tlf.: 33 32 94 18
e-mail: chrino@get2net.dk

Priser

29. årgang:
Abonnement 4 numre kr. 165.-
Introduktionstilbud for
studerende kr. 125.-
Løssalg pr. nummer kr. 50.-
Ældre årg. pr. nummer kr. 20.-

Tryk

Sat med New Caledonia Semi Bold 10/11 pkt.
Kandrup Bogtrykkeri, København. ISSN 0106-
0627
Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l.
bedes rettet direkte til postvæsenet. Eftertryk
tilladt i uddrag, forudsat tydelig kildeangivelse.

29. årgang nr. 3 1999

Anne Katrine Gjerløff

„I oplukte Høje, med spejdende Øje“. 1700-tallets oldtidsforskning
og nationale brug af fortiden 3

Søren Hansen

SF og det nationale kompromis - En parentes i SF's EF-politik .. 14

Hatla Thelle

Et moderne stavnsbånd ophæves 24

Anmeldelser

Regula Monachorum Sancti Benedicti oversat af B. Møller Jensen
(Michael Sterll) 32

Skånelands medeltid. Orter och Ätter af Tor Flensmarck
(Henrik Lerdam) 33

Om forbrydelse og straf oversat af Sven Helle (Michael Sterll) ... 34

Grundtvigs historiefilosofi af Ole Vind (Jes Fabricius-Møller) 36

A North Sea Region. West Jutland and the World... af Ellen
Damgaard samt *Jydepotter fra Vardeegnen. Produktion og
handel ca. 1650-1850* af Mette Guldberg (Peter Henningsen) 38

Pilestræde under pres - De berlingske blade 1933-45 af Rasmus
Kreth (Adam Holm) 42

Sære alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark af
Søren Hein Rasmussen (Rasmus Mariager) 45

Charlotte S. H. Jensen:

At spå om fremtiden (III). Varsler i vågen tilstand bagsiden

Forsideillustration

*Da skotten MacPherson i 1760'erne udgav en samlig digte med bag-
grund i den gælske og nordiske sagntradition, blev digtene af både
forfatteren og af læserne tilskrevet en fiktiv oldnordisk eller oldskotsk
barde ved navn Ossian. Digtene popularitet sikredes af samtidens
stigende interesse for den nordeuropæiske oldtid, og Ossian opfattedes
som en "nordisk Homer". Forsiden viser maleren Nicolai Abildgaards
fremstilling fra 1785 af Ossian - en gammel og blind, men imponerende
mand i pagt med naturen - heroisk i sin fortællerrolle. Maleriet af Ossian
er typisk for 1700-tallets kunstneriske brug af den nordiske oldtid til
national identifikation og legitimering. Foto: Statens Museum for Kunst.*

1066 henvender sig til alle historisk interesserede. Tidsskriftet indeholder artikler og anmeldelser om dansk og international historie, og stofvalget spænder fra oldtiden til samtidshistoriske begivenheder. 1066 ser det som en særlig opgave at viderebringe resultaterne af cand.phil.-specialer og ph.d.-afhandlinger. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt og udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til almentkulturelle tidsskrifter.

“I oplukte Høje, med spejdende Øje”

1700-tallets oldtidsforskning og nationale brug af fortiden

Traditionelle videnskabshistoriske undersøgelser af den forhistoriske arkæologis fremkomst angiver 1800-tallets romantiske stemning som den igangsættende faktor. Men der eksisterede en levende oldtidsinteresse endnu før romantikken, og arkæologiens fremkomst må ses i kontinuitet hermed. Artiklen tegner et generelt billede af 1700-tallets oldtidsstudium og af udviklingen i den politiske udnyttelse af oldtiden som national manifestation.

Af Anne Katrine Gjerløff, cand.mag., Koordinator for Netværk for Historieteori og Historiografi ved Institut for Historie, Københavns Universitet.

Danmark har en fremtrædende plads i den forhistoriske arkæologis videnskabshistorie. I 1820'erne - 30'erne udtænkte og beskrev C.J. Thomsen tre-periodesystemets kronologiske opdeling i stenalder, bronzealder og jernalder som blev grundlag for al arkæologisk datering. I betragtning af den betydning og succes Thomsens system har fået er det ikke sært, at dét der førte til hans opdagelse er blevet betragtet som et vendepunkt eller startskud for arkæologien. Den samling af oldsager som Thomsen byggede sin teori på, blev til som følge af oprettelsen af den Kongelige Kommission til Oldsagers Bevarelse i 1807 på initiativ af universitetsbibliotekar Rasmus Nyerup og biskop Frederik Münter. Kommissionen bestod derudover af officer W.H.F. Abrahamson, etatsråd P.J. Monrad, filolog B. Thorlacius og leder af kongens kunstkammer A.W. Hauch. Disse mænd iværksatte en registrering af landets oldtidsminder via præsteindberetninger, udgav 1812-20 tidskriftet *Antiquariske Annaler* og arbejdede for beskyttelse af oldtidens levn. Deres indsats resulterede bl.a. i en anseelig oldsagssamling som blev udstillet i universitetsbiblioteket på Trinitatis kirkeloft, siden på Christiansborg og endelig i Prinsens Palais hvor Nationalmuseet endnu har til huse.¹

Arkæologi og nationalromantik

Kommissionens interesse for oldsagers ve og vel er blevet forklaret som udsprunget af nationalromantikens natur- og fortidsbegejstring - som ”en vaagnende Folkebevidsthed”² forstærket af Danmarks militære nederlag i 1801 og 1807. For oldsagernes vedkommende skulle ”bevidstheden” være igangsat af en række ødelæggelser af oldsager. Den sidste del af 1700-tallet havde været vidne til landbrugsreformer og vejbyggerier der ved pløjning og stenhugning havde destrueret en del af landets oldtidsminder, og i 1806 havde en auktion over genstande fra Roskilde Domkirke vakt forargelse da en middelalderlig kristusfigur blev solgt som brænde og næsten fuldstændigt ødelagt. Den mest yndede forklaring på hvad der satte gang i indsamling og fredningsbestæbelser er dog tyveriet og destruktionsen af guldhornene og Oehlenschlägers digt derom. Digtets popularitet og dets klagende beskrivelse af tidens uforstand overfor oldtidens ægte skatte har givetvis haft betydning for udbredelse af tanken om oldsagernes værdi, og i arkæologiens videnskabshistorie kan man møde det synspunkt, at digtet var årsag til, at arkæologien overhovedet opstod.³

Den nationalromantiske følelse var nok

en forudsætning for populariseringen af oldtidens historie og beskyttelse af dens genstande, men hvor stammede koblingen mellem fædrelandsfølelse og fortid fra? Hvad var baggrunden for den patriotiske beskyttelse af oldtidsminderne? Hvorfor blev truede gravhøje nationalt identitets-skabende? I dansk arkæologis selvforståelse har der været konsensus om at den arkæologiske videnskab opstod brat i begyndelsen af 1800-tallet på grundlag af ovenstående begivenheder og en nationalromantisk strømning.⁴ Men var der virkelig tale om et videnskabeligt nybrud? Og skyldtes dette virkelig nationalromantikken personificeret i Oehenschlägers *Guldhornene*? Ser man bort fra århundredskiftets bekvemme kronologiske afgrænsning og søger baggrunden i 1700-tallet, bliver det muligt at se en kontinuitet i udviklingen af det nationale forhold til oldtiden, som det afspejles i kunst, litteratur og videnskab.

Videnskabens om Oldtiden

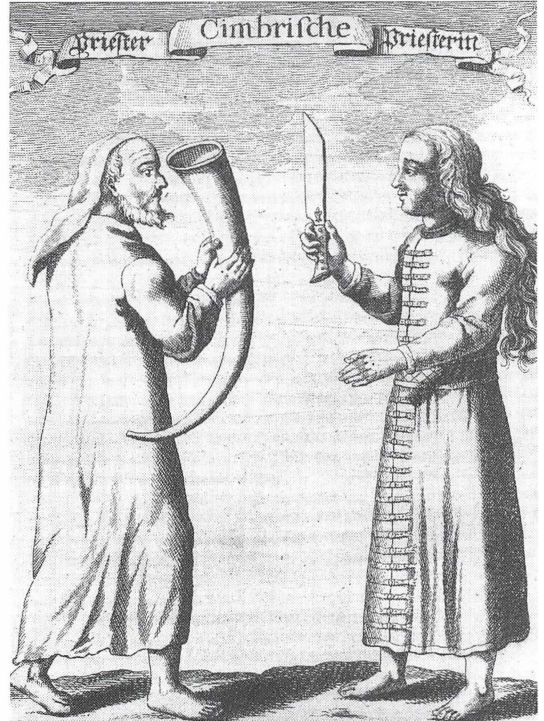
At Oehenschläger er blevet taget til indtægt for skabelsen af arkæologien er sært da første linie af *Guldhornene* fra 1802 netop beskriver et eksisterende oldtidsstudium: "de higer og søger / i gamle Bøger / i oplukte Høje / med spejdende Øje". Det viser sig da også at der fandtes en - om ikke livlig, så levende - interesse for dansk oldtid i 1700-tallet. Her skal gives et indtryk af hvem der studerede oldtiden og hvordan de gjorde det.⁵

1700-tallets oldtidsforskere står historigrafisk i skyggen af 1600-tallets koryfæer Ole Worm og Thomas Bartholin formodentlig pga. disses imponerende skriftlige produktion. På trods af dette kunne historikeren E.C. Werlauff i 1807 skrive: "Med det nittende Aarhundrede, synes næsten et ligesaa gunstigt Tidspunkt at vise sig for de Nordiske Monumenter og deres Studium, som for hundrede Aar siden. Mænd af Lærdom og Smag lægge Vind paa at samle og oplyse de Levninger af Oldtiden, som Tiden endnu har levnet os; og er

Iveren end ei saa almindelig eller saa varm, som i Sperlings, Rhodes og Bircherodernes Dage, da maa man og betænke, at Videnskaben nu er et Skridt længere fremme, og at Nutidens Aand just ikke er saa ganske gunstig for deslige Undersøgelser."⁶

De nævnte oldtidsforskere virkede i slutningen af 1600-tallet og starten af 1700-tallet. O. Sperling havde en omfattende litterær produktion om bl.a. beklædning, brakteater⁷ og skikkens oprindelse i antikken og den nordiske oldtid. C.D. Rhode grundlagde vha. udgravninger en stor oldsagssamling og udgav et katalog over den. Hans efterladte skrifter *Cimbrisch-Hollsteinische Antiquitäten-Remarques* fra 1719 blev udgivet af hans søn der ligeledes var aktiv oldtidsforsker. Brødrene Jens, Thomas og Christian Bircherod dyrkede oldtiden i samme stil. Jens skrev et værk om de gamle nordboeres handel med Egypten. Thomas' *De causis depreditarum apud Septentrionales & præsertim apud Danos antiquitatum* (om årsagerne til de nordiske og især de danske antikviteters undergang) beskrev bl.a. stengenstande som redskaber, og han førte korrespondance med Sperling om den rette forståelse og behandling af oldsager. Christian Bircherod er forfatter til "*Danmarks ældste udgravningsberetning*": *Om nogle gamle Gravhøje, som ere fundne i Fyen* fra 1704.⁸ I løbet af 1700-tallet blev højjudgravninger som Chr. Bircherods hyppigere, og der findes lignende beretninger af bl.a. Peder Syv, Erik Pontoppidan og O. Høegh-Guldberg.

Om oldgranskere med en sådan samlervirksomhed og litterær produktion bruges den fælleseuropæiske betegnelse *antikvar*.⁹ For antikvarer er systematik og beskrivelse forskningens mål frem for placering af genstande i historisk kontekst. En typisk antikvar er præsten Trogius Arniel der i starten af 1700-tallet udgav 2 store oversigtsværker om oldtidens religion og gravskikke. De byggede primært på skriftlige kilder, men var præget af den antikvariske trang til beskrivelse og kategorisering af genstande.

Trogilius Arnkiel brugte det store guldhorns billeder som illustrationer af hedensk religiøs praksis. Her er figurer fra hornets 2. og 3. ring opfattet som "en præstinde der ofrer et menneske" og "Cimbrisk præst og præstinde". På Arnkiels tid havde man ingen fornemmelse af hornets datering til midten af 5. årh. e.Kr. (germansk jernalder) og hornets tilknytning til "kimbrisk" hedenskab er ren spekulation. Illustration fra M. Axboe: Ukendte guldhorn. Affotograferet af Det kgl. Bibliotek.

Det var lærde mænd, der dyrkede oldtiden: præster, lærere, embeds- og adelsmænd. Oldtidsstudiet var en "gentlemen's sport"¹⁰ - en heltidsbeskæftigelse for få, men en hobby for mange. Ludvig Holbergs polemiske udsagn om oldtidsforskningen er udtryk for dens eksistens og popularitet: "at studere Nordiske Antiquiteter, er ikke andet end at rage udi Møddinger, og et Arbeide, som man til Straf for Forseelse burte dømme visse Folk til, hvis der ikke fandtes saa mange, der frivilligen applicerede sig derpaa, som paa et nyttigt Hovedstudium." og "Det Studium af Fædrenelandets mørke Antiquiteter, hvorpaa mange anvende deres Tiid og Kræfter, er ligesaa besværligt som unyttigt..."¹¹ (min fremhævnning.)

Oldtidsstudiet baseredes på skriftlige kilder: Saxo, Arni Magnussons samling af

norrøne skrifter, Resens og andres Edda-udgivelser og ikke mindst Tacitus' *Germania*. Teksterne benyttedes efter nutidens målestok ganske ukritisk, men det er bemærkelsesværdigt, at man gik til kilderne selv og ikke kun til ældre historikers referater. Man kan ligefrem tale om en begyndende bevidsthed om forskellen mellem levn og beretning, da oldskrifter og genstande betragtedes som "monumenter" der var direkte overleveret fra fortiden.

En arkæologisk metode med omhyggelig udgravning, datering og formålsbestemmelse af genstande var også langsomt undervejs. Desuden var man begyndt at formulere relative kronologier baseret på især gravskik, genstandsmateriale og levevilkår. Opdeling efter gravskik introduceredes af Snorre Sturlasson og benyttedes bl.a. af Holberg og Pontoppidan. Man skel-

nede mellem perioder som "højold" og "brændeold". Holberg skelnede mellem våben af naturmaterialer og våben af jern og Tyge Rothe antydede angiveligt et 3-periodesystem i *De Gladiis veterum in primis Danorum* (om de gamles sværd i det tidlige Danmark) fra 1750, og nærmede sig en tvedeling af stenalderen på baggrund af udviklingen fra jagt og fiskeri til landbrug. Eksakt datering var ikke mulig - årstal blev funderet på spekulativ blanding af bibelsk kronologi og norrønt sagnstof.

Fra midten af 1700-tallet begyndte en ny kilde til oplysning om fortiden at blive brugt. Det skete med oplysningstidens fascination af "vilde" folk der gav etnografiske paralleller til forståelse af f.eks. stenredskabers fremstilling og brug.

Der findes et enkelt værk, hvis titel - *Propædeutisk Veiledning til Studium af de Nordiske Oldsager ved Jon Olafsen fra Gunnarvik 1752* - antyder en arkæologisk metode, men indholdet er typisk for studiets karakter: det handler mest om kilde skrifter og mindre om genstande.¹²

Det påvirkede oldsagsstudiet at skriftlige kilder var referenceramme. Genstande tilpassedes den oldtid man mente at finde i de skriftlige kilder. Høje opfattedes som sagnkongers gravsteder, skibssætninger var rådsslagningspladser, stendysser var hedenske offeraltre og genstandenes variation kunne f.eks. skyldes folkevandringer. Andre fænomener kunne forklares "overnaturligt": megalitgrave kunne være bygget af kæmper (jættestuer og kæmpehøje), og stenøkser kunne være skabt af lyn (tordenkiler).

Generelt handlede oldtidshistorien dog om (for nutiden ret trættende, men for datiden absolut seriøse) udredninger af sagnkongers bedrifter, folkeslags vandringer og genealogi samt mytologi og hedensk religiøs praksis. Når fundene blev behandlet isoleret drejede det sig oftest om de særligt værdifulde, iøjnefaldende eller sjældne genstande som guldhorn, brakteater og runesten.

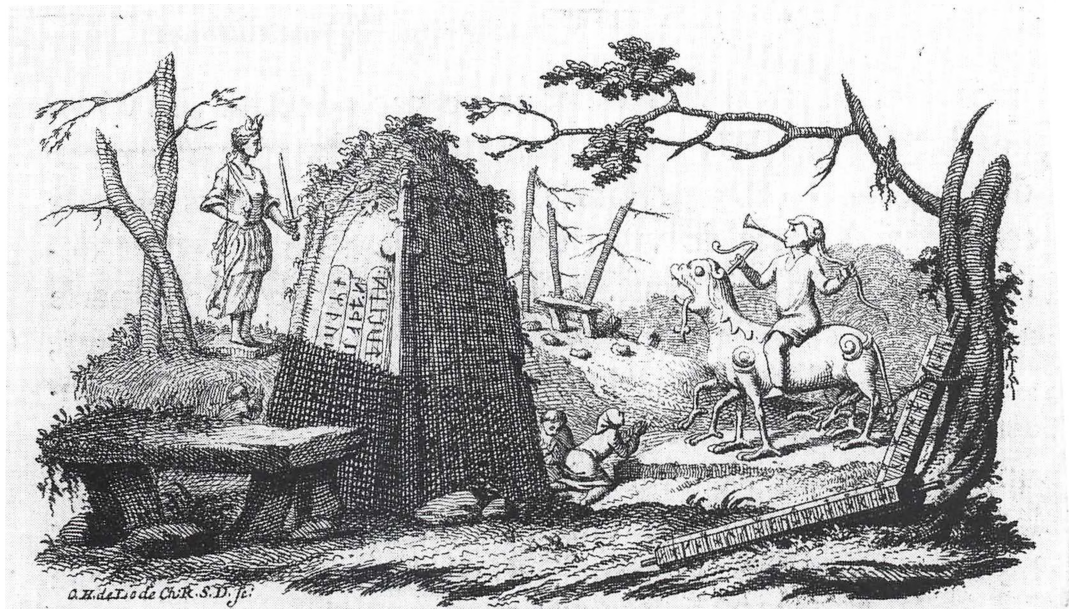
Selskaber og institutioner

I Hans Grams oprindelige forslag fra 1739 til Videnskabernes Selskabs oprettelse ses en direkte intention om at skabe et forum for oldtidsstudiet. Selskabet skulle således beskæftige sig med "*antikviteter forstået som gamle monumenter, gamle ritualer, love, (fædrelandets?) forfatninger, relikvier såvel hedenske som katolske, numismatiske emner, det ældste nordiske sprog og hvad ellers til Studium Antiquariam hører*"¹³. Forslaget blev afvist, men selskabets indsats for den danske oldtid viste sig bl.a. med Rostgaards legat til oprettelsen af et professorat i historie og nordiske antikviteter og i selskabets prisopgaver: *Om Cimberne kunne skrive og med hvilke Bogstaver* (1768), *Om spor af Nordboerne, især fra Danmark og Norge, paa Irland* (1779), *Om de ved Gallehus i Aarene 1639 og 1734 opgravede Guldhorn* (1803) og *Sammenligning mellem Mindesmærker fra Oldtiden i Norden og i andre nærliggende Lande...*(1807). Desuden tog selskabet i 1755 initiativ til, at S.P. Abildgaard rejste landet rundt og aftegnede "*Monumenta Patria*".

På universitetet undervistes i den nordiske oldtid ud fra skriftlige kilder. Lektionskatalogerne¹⁴ udbød forelæsninger over "*monumenta danica*" og "*historiam patriæ antiquiorem*" og anfører titler som Arni Magnussons "*Professor philosophiæ et antiquitatum danicarum*" og B. Møllmanns "*Professor antiquitatum patriæ*".¹⁵

Oldtidens danskhed

Af stor betydning for kendskabet til den nordiske oldtid i Europa var schweizeren Paul-Henri Mallet, der på initiativ af Moltke og Bernstorff i 1755-56 skrev en danmarkshistorie *Introduction à l'Histoire de Dannemarc où l'on traite de la Religion, des Loix, des Moeurs et des Usages des anciens Danois* og en gendigtning af bl.a. Edda-digtene i *Monumens de la Mythologie et de la Poésie des Celtes, et particulièrement des anciens Scandinaves*. Montes-

På titelvignetten til *Mallets Monuments*... vises nogle af oldtidens materielle levn f.eks. runesten og runestave. Læg mærke til forskellen mellem den meget klassiske fremstilling af Frigg (kvinden til venstre) og den noget mere fantasifulde Odin på Sleipner. Odinfiguren har en slående lighed med ornamentikken på den svenske Hunnestadsten og er formodentlig kopieret derfra. Illustration fra F.X. Dillmann: Frankrig og den nordiske fortid – de første etaper af genopdagelsen. Affotograferet af Det kgl. Bibliotek.

quieus bemærkninger om at de nordiske folk var særligt frie og lige, havde givet dem en særstilling, og Mallets værker understregede det særegne ved Norden og dets folk. Kendskabet til den nordiske oldtid spredtes i Europa i 1700-tallet og fik indflydelse på den tyske før-romantik og den engelske *Ossian*-digtning.¹⁶ I denne sammenhæng kan man overveje, hvilken indflydelse den tidlige tyske romantik havde på 1700-tallets danske nationale strømninger. Jeg vil vove påstanden, at eftersom den tyske oldtidsfascination opstod på grundlag af de konkrete danske oldtidsstudier som *Edda*-udgivelser og *Mallets Monuments*..., kan den danske romantiske fortidsforelskelse ikke være direkte importeret fra udlandet – den var allerede til stede og udmøntede sig i de nævnte værker. Noglepersonerne som Klopstock og Herder har således fået direkte input fra den danske dyrkelse af oldtiden, bl.a. via Johs. Ewalds digtning.¹⁷ Den nordiske oldtid

blev inddraget direkte i skabelsen af en dansk nationalidentitet. Det var de samme personer, der udtalte sig om og arbejdede for dansk identitet, og som var antikvarisk interesserede. Målet for deres studier var at vise oldtidens storhed som eksempel til efterfølgelse. Eksempelvis H.P. Anchersens værk fra 1745, hvor Herthadalen i Lejre identificeres som Tacitus' Nerthus-helligdom: religiøst centrum for Germania, eller Tyge Rothes *Om Menniskenes borgerlige Tilstand blandt vore Fædre i de gamle Tider og om Lehnregeringens senere Opkomst* fra 1779, hvor Nordens ældgamle demokrati hyldes og sættes i kontrast til senere tiders feudalsystem. Et eksempel på, at kendskab til oldtidens genstande opfattedes som nationalt betydningsfuldt, er Tyge Rothes forslag i 1788 om oprettelse af "et virkeligt Staetsmuseum" til "den Staets Æres sag", og for at "skiotte om Europas Agtelse".¹⁸

Oldtiden som national manifestation i kunsten

I 1700-tallet kombineredes studiet af oldtiden altså med en fremvoksende nationalfølelse så studiet blev en patriotisk gerning, men det var i kunsten at koblingen mellem oldtid og nationalitet kom tydeligst til udtryk.

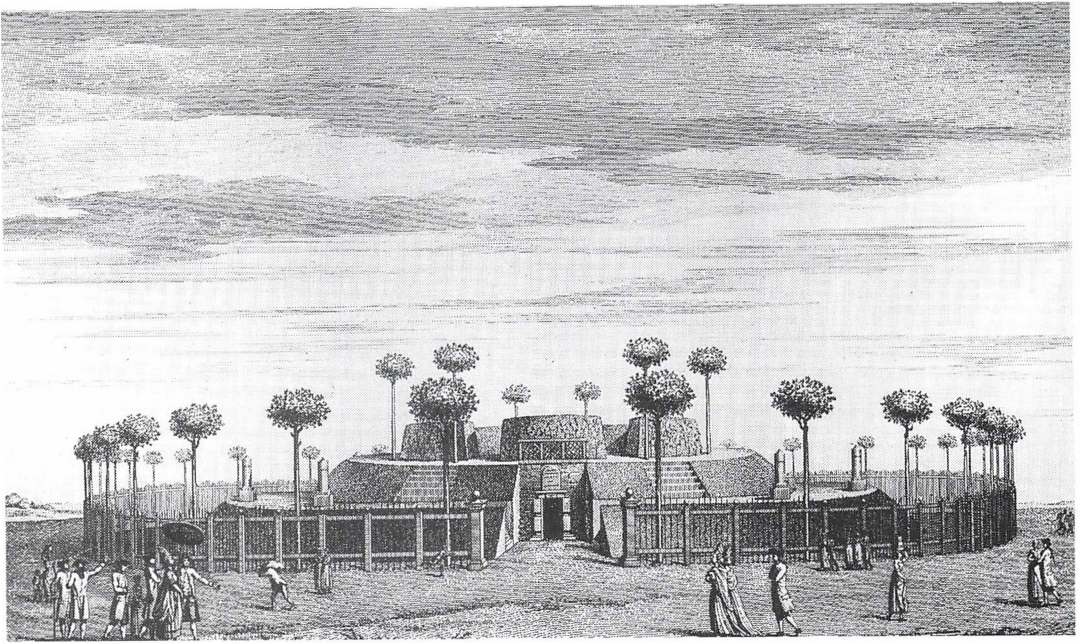
Et bemærkelsesværdigt anlæg fandtes i Lejre på Ledreborg gods. Det tilhørte J.L. Holstein som gennem sit medlemskab af Videnskabernes Selskab, sin samling af håndskrifter og indretningen af godset, viste interesse for Danmarks oldtid. I 1752 opstilledes 6 "lygtepæle" på Ledreborg med indskrifter inspireret af nordisk mytologi og opbyggelig kristendom: "*Den Boelig, Gimle kaldt, kan Luen ey fortære / I hedensk Ragne mørk, skiønt heel Jorden brast / dit Hierte kære Ven! Lad Dydens Tempel være / thi jordisk Lyst forgaar, men Dyd staar ævig fast*".¹⁹ Samtidig indrettedes Ledreborgs have til en offentlig park, hvor man kunne opdage historien. På bænk og søjler var anbragt buster og indskrifter til minde om vigtige folkeslag, personer og begivenheder - med fokus på den danske storhed. Der fokuseredes på kongemagtens ælde og regentrækkens ubrudthed. Stilen var klassisk. Buster, søjler og obelisker havde intet oldnordisk præg. Det var kun i indhold og ikke i form, at anlægget udnyttede oldtidsstudiet. Formålet med parken var at belære folket om fortiden og formodentlig at sikre Holstein ry som gavmild folkeoplyser.

Et andet anlæg der også indeholdt oplysningsideal, national stolthed, glorificering af kongemagten og oven i købet arkæologiske elementer, blev skabt i Jægerspris i 1770'erne.²⁰ I 1776 udgravede O. Høegh-Guldberg og arveprins Frederik en gravhøj i slottets have. Guldbergs udgravningsberetning indeholdt oplysninger om knogle- og redskabsfund og konkluderede, at højen var en gammel dansk konges gravsted. Dermed skabtes kontinuitet i kongeslægten forhold til Jægerspris, og gravhøjen blev omdannet til monument. Over ind-

gangen til gravkammeret sattes en sten med indskrift: "*Julianehøj. Til den bedste Moders Minde helliges dette ældgamle Mindesmærke fundet i Aaret MDC CLXXVI af Arveprinds Friederich*". Højen fik anlagt terrasser med små træer, stakitter, mindsten for danske sagnkonger og en norsk runesten på toppen. Monumentet kan tolkes som en manifestation af kongemagtens kontinuitet og historiske legitimitet, som et monument over dobbeltmonarkiet og selvfølgelig som en hyldest til arveprinsens moder Juliane Marie der havde været en af hovedkræfterne bag kuppet mod Struensee. Monumentet bragte således et budskab om den nye politiske orden, hvor kongemagten, den danske nation og de danske borgeres muligheder var centrale - modsat Struensees tyskthed og kosmopolisme.

I 1744 havde Erik Pontoppidan og den senere Frederik d. 5. udgravet en høj i nærheden af Julianehøj og rejst en mindsten for denne indsats. Dens indskrift betoner kongemagtens ælde: "*Denne grav som fromme hedenske forfædre for mindst 800 år siden anlagde til bevaring af 4 menneskers jordiske levninger og dækkede med kæmpestore sten blev i juni 1744 med omhyggelig hånd åbnet og prydet med denne mindsten af den højbårne fyrste Frederik, arving til sine forfædres rige og dyder, folkets håb, hæder og glæde*".²¹

Ligeså bemærkelsesværdige er de talrige monumenter i mindeparken, der blev påbegyndt i slottets have i 1776.²² Monumenterne er støtter og søjler med personers navn og symbol eller allegori over vedkommendes virke og dyder. De udvalgte var borgere, især krigshelte, politikere og historie- og oldtidsforskere: det var altså en patriotisk dåd at udforske sit lands oldtidshistorie. Personerne var udvalgt af Høegh-Guldberg som samtidig tog initiativ til *Mallings Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holsteinere* fra 1777, hvor de samme personer er beskrevet. Formålet var at ære de gode borgere og deres dyder - hvoraf den største var fædrelands-

Idealiseret fremstilling af Julianehøj. Udgravninger tyder på at monumentet næppe har været så pompøst som gengivet her. Tegningen stammer oprindeligt fra Wandalls skift fra 1783 om Jægerspris mindepark. Affotograferet af Kunstakademiets Bibliotek.

kærlighed - samt inspirere til efterfølgelse. Personernes storhed fremhævedes af koblingen mellem oldtidens danskhed, samtidens fædrelandsfølelse og dermed borgerdydernes eviggyldighed.

Kunstneren Johannes Wiedewelt der udførte mindeparkens monumenter er den, der tidligst og tydeligst introducerede den nordiske oldtid i den danske kunst. I hans *Tanker om Smagen udi Konsterne i Almindelighed* fra 1762 er budskabet, at kunsten skal have klassiske stilidealer, men nordiske motiver.

Skismaet mellem den klassiske og den oldnordiske stil kan illustreres af monumentet *Forblommet Antique* i Fredensborg slotshave - en opstilling af romerske buster på stenstøtter med runeindskrift, der på konstrueret "oldnordisk" sprog hylde Frederik d.5.²³ Blandingen ses også i monumentet på Holmens kirkegård over de faldne fædrelandsforsvarere fra 1801-2. Det består af en "gravhøj" og en obeliskformet mindesten og Karin Kryger har

rammende konkluderet at "*Det lykkedes Wiedewelt at forene en antik evigheds- og borgerdydssymbolik med nordiske motiver, således at såvel de antikke idealer, som monumentets nationale karakter fremhævedes*".²⁴

I N. Abildgaards billeder fra slutningen af 1700-tallet er det klassiske ideal ved at glide ud. Billeder som *Ymer dier Koen Audhumbla* og skitser af nordiske guder virker betydeligt mere "vilde" end Wiedewelts rene linier. Denne "vildskab" viser sig også tydeligt i den europæiske kunst i slutningen af århundredet, hvor de nordiske sagn blev en fælles nordeuropæisk inspirationskilde - måske som en generel reaktion mod dyrkelsen af det antikke. Nord-europa ønskede sin helt egen oldtid og sagnhistorie.²⁵

I hvilken grad det nordiske indhold i kunsten blev accepteret, antydes af Jens Møller i *Den nordiske Mythologies Betydning for de skønne tegnende Kunstner* fra 1812. Den nordiske oldtid er nu så vel-

kendt, at den bør bruges allegorisk og er bedre til opbygning af fædrelandskærlighed end den klassiske.

Det første syngespil på dansk fra 1756 af N. Krog Bredal hed *Gram og Signe, eller Kierligheds og Tapperheds Mesterstykker* og havde handling fra Saxo. Det indledte rækken af dramaer om dansk sagnhistorie med Johannes Ewald som den betydeligste forfatter. Han søgte tilknytning til det tyske digtermiljø i København, der bl.a. talte Gerstenberg og Klopstock som var stærkt inspirerede af den nordiske oldtid og *Ossian*-digtene. Digtene var skrevet af skotten MacPherson, men tilskrevet en oldkeltisk barde ved navn Ossian – endnu et eksempel på at Nordeuropa higede efter et eget sagnstof.²⁶

I 1769 skrev Ewald tragedien *Rolv Krage* og i 1773 syngespillet *Balders Død*, hvor de norrøne sagn udnyttes med stor sproglig kraft: "*Over Bjerg, over Dal / over brusende Søer / utrættede svinger / valhal-liske Møer / de blodige Vinger / Dør! Kæmper og dør! er det Budskab de bringer*".²⁷ Også i andre digte benyttede Ewald fortiden. I *Til min Moltke* lovpriser "*Cimbrenes Venner / Rolf og Balder og Christian og Frederik*".²⁸

Oehlschlägers tidlige digte kan ses i direkte forlængelse heraf. Fra hans *Digte* fra 1803 kan nævnes *Guldhornene* og *Hakon Jarls Død*. At den nordiske oldtid var en accepteret ingrediens i litteraturen ved overgangen til 1800-tallet, kan illustreres af Oehlschlägers prisopgave fra 1800 *Var det gavnligt for Nordens skønne Litteratur, om den gamle nordiske Mythologie blev indført og almindeligt antaget i Stedet for den Grædske?* Hans svar er naturligvis bekræftende.

I kunsten kunne oldtiden bruges på to måder. Anlæg og monumenter dannede en kompleks sammenhæng mellem det man ønskede at ære - kongemagten, nationen eller folket - og fortiden. Således blev emnets storhed understreget af en historisk kontinuitet. I billedkunsten og litteraturen blev oldtiden mere direkte brugt til at le-

vere det ønskede nationale særpræg i f.eks. billedets motiv, stykkets handling eller digtets metaforer

Fortiden og fædrelandsfølelsen

Undersøgelser af dansk nationalidentitet viser et skel omkring 1770. Før og under Struensee havde fædrelandskærligheden et kosmopolitisk præg og var patriotisk orienteret mod kongen som landsfader. Efter Struensee skete en national drejning med borgerens nationale oprindelse som det centrale. Dette ses også i den nationale brug af oldtiden.

Tidlige eksempler er præget af oplysningstidens fascination af det klassiske og antikke. Selv om emnerne var oldnordiske, var fremstillingerne fulde af den klassiske kunsts idealer og virkemidler. Samtidig ses en klar fremhævelse af kongemagtens legitimitet gennem ælde i overensstemmelse med naturretstanken. Denne funktion af fortiden er helt i tråd med tidligere tiders kongeglorificerende historiemaleri og -skrivning. I første halvdel af 1700-tallet ses ingen forsøg på at ophøje selve oldtiden eller dens mennesker - kun kongerne. Oldtiden betragtes som et primitivt stadium fra hvilket man har bevæget sig til et højere: nutiden. Primitiviteten understreges i sammenligning med "vilde folk". Derimod ansås den antikke fortid på ingen måde for primitiv, og dens idealer forsøgtes overført på den nordiske fortid. Fortiden sås i et lineært, monarkisk og klassisk dæmpet lys.

Helt modsat er manifestationerne efter 1770'erne. Kongemagten hædredes stadig, men nu mere ved tilknytningen til nationens ælde end ved kongerækkens ubrudthed. De udvalgte personer i Jægerspris var sagnkonger og borgere. De vigtigste borgerdyder - troskab mod konge og fædreland - fremhævedes ved alder og eviggyldighed, som noget allerede "de gamle" nærede. Fortiden var ikke længere et lavere stadium for menneskeheden. Tværtimod ophøjedes den til noget oprindeligt og i den romantiske tankegang dermed sand-

ere og rigtigere. Her var troen på den nationale "folkelighed" helt central. Oldtiden var ikke længere noget primitivt, man havde bevæget sig væk fra, men noget op-højet, oprindeligt og genkommet. Det sene 1700-tals oldtidsopfattelse var cyklisk, borgerlig og nationalt orienteret. Ændringen i opfattelsen af oldtiden var i høj grad et produkt af en bevidst politisk reaktion mod Struensees politisk. Høegh-Guldberg var bl.a. indblandet i tilblivelsen af Julianehøjmonumentet og var initiativtager til *Mallings Store og Gode Handlinger...* og bidrog dermed direkte til den nye borgerlige og nationale tilgang til den danske oldtid.

Brud eller kontinuitet - oplysning og romantik

Oldsagskommissionen var en forudsætning for 1800-tallets udvikling af den moderne arkæologi, men medlemmernes tankegang var et produkt af 1700-tallet. Stifterne af Oldsagskommissionen havde f.eks. tilknytning til de nationale selskaber. Abrahamson havde del i den danske nationalitetsbevidsthed via sin militærundervisning, kunstkritik og ironiske kommentarer til embedsmandssystemet. Nyerup var involveret i studiet og skabelsen af den folkelige bevidsthed gennem indsamling af folkeviser og ordsprog, bl.a. inspireret af Herders og Grimm-brødrenes "Volks"-begreb, og for ham var bevarelsen af materielle levn en logisk videreførelse af dette.²⁹

Det er i dette perspektiv absurd at antyde, at Oldsagskommissionens oprettelse i 1807 skete på grundlag af en pludselig opstået romantisk betinget kobling mellem oldtiden og fædrelandsfølelsen. Initiativtagerne havde solide rødder i 1700-tallets oldtidsforskning og dens udnyttelse i patriotisk sammenhæng. Groft sagt kan man sige, at kommissionen kun var realiseringen af Grams oprindelige mål med Videnskabernes Selskab, og at Nationalmuseet intet andet var end opfyldelsen af Tyge Rothes drømme om "*det prægtige Staetsmuseum*". Dermed er det også klart, at det ikke er nationalromantiske udtryk

som Oehenschlägers digt, der var igang-sættende for Oldsagskommissionen - tværtimod er de begge resultater af den samme udvikling!

Der er kontinuitet i den nationale brug af oldtiden fra 1700-tallet til 1800-tallet, men hvordan ser det ud med den videnskabelige del af oldtidsstudiet?

Der kan ikke ses noget metodemæssigt brud i oldtidsstudiet før langt op i 1800-tallet hvor 3-periode-systemet blev brugt til nyopstilling af Oldsagssamlingen og blev videreudviklet af arkæologen J.J.A. Worsaae. Oldsagskommissionen, præsteindberetningerne og 3-periodesystemet har alle forløbere i 1600- og 1700-tallet, og kontinuiteten ses direkte i den arkæologiske litteratur. Forskningen præges i starten af 1800-tallet af sammenblandingen af skriftlige og materielle kilder, manglen på sagnkritik, fejlagtige dateringer og usikre bestemmelser af oldsager og monumenters brug. I praksis er der intet grundlag for at tale om en arkæologi i moderne forstand før tidligst i 1830'erne. I stedet kan man overveje Werlauffs udsagn om, at forskellen mellem 1700-tallets og 1800-tallets arkæologi lå i mentaliteten - at 1700-tallet var præget af "*varm iver*" og 1800-tallet af videnskabelig tankegang og "*lærdom og smag*".³⁰ Men det forholder sig nærmest stik modsat. 1700-tallets arkæologiske forskning trak dels på antikvarismen og dels på tidens oplysningsfascination, og litteraturen præges af kataloger, kildeudgivelser og lærde afhandlinger. Idealet for dette studium var at indsamle og tilegne sig viden, at finde facts. I modsætning hertil står forskningen omkring 1800, hvor oldtiden ikke studeredes for sin egen skyld, men fordi den kunne bruges til noget. Hvor perioden indtil ca. 1770 var båret af vidensidealet, er forskningen derefter betinget og påvirket af de romantiske, nationale tanker. I stedet for en traditionel opfattelse af forskningens udvikling fra usaglig til videnskabelig bør i stedet tales om skift fra oplysningsideal til nationalt romantisk ideal.

Det er dog et faktum at den arkæologiske videnskab udviklede sig i positivistisk, kritisk og nærmest naturvidenskabelig retning i 1800-tallet. Man kan argumentere for at Danmarks fremtrædende plads i arkæologiens historie skyldes den nationale baggrund for den tidligste arkæologiske studier. Den arkæologiske interesse og pionerånd, der ses op til midten af 1800-tallet, og som resulterede i den moderne arkæologi, må være drevet af den danske romantiks nationalpatriotiske incitament. Således skal man ikke tale om en udvikling fra tendensløs arkæologi til noget "bedre" og sagligere, men tværtimod opfatte de nationale følelser, der prægede oldtidsstudiet som en forudsætning for at faget nogen sinde blev et selvstændigt og i moderne forstand videnskabeligt studium.

Indledningens spørgsmål kan altså besvares benægtende. Der var ikke noget videnskabeligt brud i oldtidsforskningen i begyndelsen af 1800-tallet - tidligst i 1830'erne, og forskningens nationale tendenser opstod ikke med romantikken, men havde tydelige forløbere i 1700-tallet.

At opfattelserne af arkæologiens fremkomst har været så snæversynede, maner til faglig selvrefleksion. Man må være varsom med at periodisere efter kronologisk komfortable metoder. Kontinuitet og overgange bør altid overvejes. Undersøgelse af det tidlige oldtidsstudium antyder, at den traditionelle danske historiografi generelt trænger til en nuanceret omfortolkning med vægt på ældre videnskabeligt arvegods og indflydelse fra beslægtede fag. Desuden har undersøgelsen fokuseret på den gensidige afhængighed og kobling mellem nation og oldtidens historie. At den afhængighed stadig eksisterer i både arkæologi- og historiefaget må ikke få os til at forsøge det umulige ved at undgå den, men tværtimod i langt højere grad få os til at være opmærksomme på den.

Anne Katrine Gjerløff

Jørgen Jensen: *Thomsens Museum* 1992.

² P. Johansen: *Nordisk Oldtid og dansk Kunst* 1907, s.9

³ O. Klindt-Jensen: *A History of Scandinavian Archaeology* 1975, s.47 .

⁴ Arkæologiens fremkomst se bl.a. F. Münter: *Fortale Antikvariske Annaler* 1812, Johansen (note 1) I. Nielsen (red.): *Bevar din arv* 1987, Klindt-Jensen: (note 3), G. Daniel (red.): *Toward a history of Archaeology* 1981 og B. Trigger: *A History of Archaeological Thought* 1995.

⁵ 1700-tallets arkæologi se især R. Tanderup og K. Ebbesen: *Forhistoriens Historie* 1979, Nielsen: *ibid* og Klindt-Jensen: (note 3).

⁶ E.C. Werlauff: Udkast til den nordiske Archæologies Historie i vort Fædreland *Det Skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter* 1807, s.1

⁷ Brakteater er runde guldsmykker fra ældre germansk jernalder. Nogle er romerske mønter eller kejsermedaljer med påsat øsken, andre har nordisk ornamentik og symboler inspireret af de romerske mønters motiver.

⁸ Udtrykket "ældste fundberetning" er fra Tanderup og Ebbesen: (note 5) hvor den er gengivet s.71-89.

⁹ Antikvar-begrebet uddybes i A. Momigliano: *Ancient history and the antiquarian in Momigliano: Studies in Historiography* 1966

¹⁰ S. Mørch (red.): *Historiens historie. Danmarks historie* bd.. 10 1992, s.63.

¹¹ Citat fra henholdsvis L. Holberg: *Moralske Tanker* 1744, libri III, epigram 91 og L. Holberg: *Epistler* 1748-54, epistel 194.

¹² Håndskrift på latin oversat og gengivet i E.C. Werlauff i *Annaler til Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1853, s.300-350.

¹³ "Antiquitatus stricto sensu, hoc est Monumenta vetera, Ritus antiquos, leges, Constitutiones p., reliquias paganismi et papismi, Rem numismaticam, Ligvam Septentrionis priscam, og hvad ellers til Studium antiquarium hører" A. Lomholt: *Det kgl danske Videnskabernes Selskab 1742-1942, bd. I* 1942, s. 123.

¹⁴ *Catalogus Prælectionum in Univertate Regia Hafnienses* fra 1786 og frem.

¹⁵ *Dansk Biografisk Leksikon*, under A. Magnusson og B. Møllmann.

¹⁶ Om den europæiske reception af den nordiske oldtid se især E. Roesdahl og P. Meulengracht-

¹ Om Thomsens og Nationalmuseets historie se

Sørensen (red.): *The Waking of Angantyr. The Scandinavian past in European culture* 1996.

¹⁷ B. Jansson: Nordens poetiska reception av Europas reception av det nordiska. In Roesdahl og Meulengracht-Sørensen: (note 16) s.192-208, og i Adriansen: *Fædrelandet, folkeminderne og moder-smålet* 1990, s.26f.

¹⁸ T. Rothe: *Om nogle af Dannemarks og Norges Fordringer til hinanden. I anledning af Kronprinsens Reise til Norge 1788*, s.89f

¹⁹ Beskrivelse af anlægget se H.Lund: Akademiet på Ledreborg *Kunstmuseets årsskrift 1964-65*, s.55-82 og V. Nielsen: *Academia peripathetica, Architectura* vol.12, 1990, s.36-68. Citat fra Lund *ibid* s.59.

²⁰ Beskrivelse af Julianehøj se H. Lund: *Mindelunden i Jægerspris* 1976 og S.Thorsen: Julianehøj. Lidt om den arkæologiske undersøgelse af et politisk monument i græstørv og marmor. *Fortidsminder* 1985, *Antikvariske studier* 7, s.25-35.

²¹ Lund (note 20) s. 10.

²² Beskrivelse af Jægerspris mindepark se Lund: (note 20)

²³ V.Poulsen: En forblommet antique. *Kunstmuseets årsskrift* 1941, s.143ff og K. Kryger: Dansk identitet i nyklassisitisk kunst. In Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie bd.1*, 1991, s.265ff.

²⁴ K. Kryger: Det nationale monument. *Forblommet antik. Studier tilegnet Hakon Lund*. 1988 s.174.

²⁵ Eksempler på dansk og europæisk kunst med oldtidsindhold se I. Kolstrup: *Magi og kunst* 1995 og D.M. Wilson: *Vikinger og guder i europæisk kunst* 1997.

²⁶ I. Kolstrup, (note 24), s.130f.

²⁷ P.P.M. Pedersen: *Levende dansk Lyrik* 1978, s.140.

²⁸ Pedersen: (note 27) , s. 146f

²⁹ I.Adriansen: (note 17) s.22f

³⁰ E.C.Werlauff: Udkast til den nordiske archaeologies. *Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter* 1807, s.1

SF og Det Nationale Kompromis

En parentes i SFs EF-politik?

SFs deltagelse i Det Nationale Kompromis (Kompromis'et) var et eksempel på den nye pragmatiske linje i SFs hovedbestyrelse. Søren Hansen undersøger i denne artikel hvordan denne linje blev påvirket af den ny parlamentariske situation op til Poul Nyrups første regeringsdannelse i 1993.

Af Søren Hansen, stud.mag., Center for Historie m.m., Odense Universitet.

Op til afstemningen om Amsterdam-traktaten udkom der en EU-thriller: Ole Vigant Ryborgs *“Det utænkelige nej!”* om kulissespejlet omkring Det Nationale Kompromis og Edinburghaftalen, som de danske vælgere skulle tage stilling til ved sidste EU-afstemning. Bogen kommer bl.a. ind på, hvordan SF med hjælp fra Socialdemokratiet (S) og Det Radikale Venstre (RV) fik formuleret de danske forbehold.¹ Hvad bogen ikke kommer ind på, er SFs motiver til at indgå Kompromis'et, som ellers må siges at være yderst bemærkelsesværdig i og med, at SF var det parti, der havde størst opbakning bag sin EF-politik. Hele 83% af partiets medlemmer bakkede op om et nej til Maastrichtaftalen,² og derfor må man betragte partiets støtte til Kompromis'et og Edinburghaftalen som et kontinuitetsbrud. Skal man tro John Iversen og Holger K. Nielsen, var hovedargumentet for at stemme ja til Edinburghaftalen hensynet til de nye demokratier i Østeuropa og deres senere optagelse i EU.³ Der var med andre ord udenrigspolitiske overvejelser bag SFs deltagelse i Kompromis'et. Meget tyder dog på, at det ikke er hele forklaringen, og følgende belysning af SFs motiver til Kompromis'et giver en forklaring på, hvorfor Edinburghafstemningen endte med at blive en sand gyser for partiet.

Det partipolitiske samspil

I forbindelse med Kompromis'et kan der spørges hvorfor SF omlægges sin eller så

populære EF-politik. En del af forklaringen ligger i selve formålet med et politisk parti som, defineret af Erik Rasmussen, er „et organ der bestræber sig på at vinde og bevare magtpositioner som tillader det at påvirke fastsættelse og fordeling af værdier med gyldighed for samfundet“.⁴ Det er altså et partis interesse og målsætning at opnå den politiske magt, og hertil kan udenrigspolitikken blive en brik i det indenrigspolitiske spil om regeringsmagten.

I nyere tid er det yderst sjældent, at et parti i Danmark opnår det absolutte flertal og derfor er politik ofte præget af de eksisterende politiske forhold og disses taktiske muligheder, hvilke et parti må handle ud fra i forsøget på at nå regeringsmagten. Af samme årsager har et partis standpunkter og udtalelser to målgrupper, som et parti må tage hensyn til i det politiske spil. Den ene målgruppe er de politiske partier, som kan kaldes den *parlamentariske faktor*, mens den anden er vælgerne og partimedlemmer kaldet *opinionsfaktoren*.⁵ Vægtes den parlamentariske faktor for meget kan det komme til uoverensstemmelse med baglandet, styres politikken derimod af opinionen, kan det være svært at opnå politiske resultater.

I visse tilfælde, eksempelvis ændringer i den parlamentariske situation, kan et parti på kortere sigt indtage et kontroversielt standpunkt, som kan være i uoverensstemmelse med partiprogrammet og derfor ikke godkendt af partiets bagland. I sådanne situationer er tidsaspektet en afgørende

faktor, idet kontroversielle standpunkter kun kan accepteres, hvis det på længere sigt medfører, at partiet vinder betydelige fordele eller indflydelse på andre områder.⁶ At acceptere kontroversielle standpunkter er ofte belastende for forholdet mellem partitoppen og det politiske bagland, og spørgsmålet er hvor kontroversiel en politik partitoppen kan føre, inden det politiske bagland kræver at blive hørt. Polemisk sagt: så længe partiet har succes med sin politik, kan opinionen have svært ved at finde incitament til politiske indsigelser, hvorfor det parlamentariske hensyn kan have frit spil. Løber et parti derimod i parlamentarisk modvind, vil det være sværere at føre en politik, der tilgodeser det parlamentariske hensyn, idet der som regel vil opstå uro i baglandet over de manglende politiske resultater. Som det vil fremgå, var det netop hvad der skete for SF, efter at partiet sagde ja til Kompromis'et og Poul Nyrup Rasmussen efterfølgende dannede sin første regering med RV, CD og Kristeligt Folkeparti.

SF og EF-modstanden

Kompromis'et blev indledningsvis betegnet som et kontinuitetsbrud på SFs EF-politik, og for at vise, at det var tilfældet, er et kort oprids over SFs holdning til EF nødvendigt. Siden folkeafstemningen om Danmarks medlemskab af EF i 1972, har SF markeret sig som modstander af EF og Romtraktaten. Umiddelbart efter Danmarks indtræden i EF indgik SF som en del af Folkebevægelsen mod EF, der som grundlag arbejdede for at få Danmark ud af EF. Et standpunkt Holger K. Nielsen kommenterede i sin debatbog fra 1983. Heri skrev han, at SF ikke var imod internationalt samarbejde - men modstander af EF som organ for samarbejdet, hvorfor SF ville arbejde for at få Danmark ud af EF.⁷ EF-modstand skulle dog ikke ses som et ufravigeligt standpunkt, idet han i samme bog om de indenrigspolitiske forhold skrev følgende: „SF har lagt op til diskussion om et arbejderflertal med Socialdemokratiet -

selvom om dette fører til konflikt med EF... EF-modstandere må forholde sig til de taktiske alliancemuligheder, som eksisterer... nemlig Socialdemokratiet og det Radikale Venstre.“⁸ EF-spørgsmålet var, efter Holger K. Niensens vurdering, af mindre betydning i forhold til et evt. regeringssamarbejde med S.

Så vidt Holger K. Niensens visioner i 1983. I SFs valgmanifest fra folketingsvalget i 1990 var der dog stadig en klar modstand mod EF og Romtraktaten.⁹ Men der var samtidig stærke ønsker om et samarbejde med S - et samarbejde, hvis politiske omkostninger man så ville tale om på et senere tidspunkt. For partiet var det afgørende at få et arbejderflertal bestående af S og SF, med risiko for at SF i den forbindelse skulle give indrømmelser på forskellige områder. Således skrev partiet: „SF er rede til at dele regeringsansvaret med S... SF vil være i stand til at skabe de nødvendige indrømmelser på miljøområdet, m.h.t. EF-unionen og det fordelingspolitiske spørgsmål.“ Endvidere hed det sig, at partiet ville gøre meget for at vælte den siddende regering og var parat til at gøre indrømmelser, uden dog at præcisere disse, på bl.a. EF-politikken. Blot nævnte de, at en styrkelse af SF ville være ensbetydende med en styrkelse af et Nej til EF-unionen i Folketinget.¹⁰ Tvetydige udtalelser hvormed de henvendte sig til både partiets store skare af EF-skeptikerne og til deres evt. regeringspartner S.

Valget d.12/12-90 blev et stort nederlag for SF og kunne ikke hindre K/V-regeringens dannelse. Et afgørende punkt for at vælte den nye regering fandt SF i udenrigspolitikken. Man erkendte, at S og RV havde indgået borgfred med regeringen vedrørende udenrigspolitikken, en borgfred SF så sig nødsaget til at bryde.¹¹ Partiet så det derfor nødvendigt at gøre ekstra anstrengelser i bestræbelserne på at vise sig som et regeringsmodent parti for herved at nærme sig S og RV. De første tilnærmelser kom i september '91, hvor partiet meldte sig ud af Folkebevægelsen mod EF,¹² og i

maj '92 anerkendte partiet Danmarks medlemskab af EF, til trods for man stadig var modstandere af Romtraktaten.¹³ SFs udmeldelse af Folkebevægelsen blev vedtaget af forretningsudvalget og anerkendelsen af EF-medlemskabet kom i hovedbestyrelsens beretning til landsmødet i maj '92. Det er derfor vigtigt at se udmeldelsen som en beslutning foretaget af partiledelsen, hvorfor den ikke nødvendigvis har været repræsentativ for partiets store skare af EF-modstandere. Ved landsmødet forudså partiet desuden regeringens afgang i løbet af året og ville i den forbindelse udnytte mulighederne maksimalt for at opnå et politisk systemskifte. Et systemskifte hvor man ville være positiv overfor et flertal, der også omfattede RV.¹⁴ Nye toner og klare signaler fra SF, der entydigt sigtede mod S, og på dette tidspunkt ventede SF kun på den rette anledning til reel politisk tilnærmelse. Anledningen kom med Danmarks nej til Maastrichtaftalen d.2/6-92, hvor den politiske situation viste sig gunstig for SFs bestræbelser i at nå den politisk magt.

1992 var året, hvor oppositionen for alvor fik forhåbninger om et politisk magtskifte. Tamilsagen blev i løbet af '92 en stadig større belastning for K/V-regeringen, og samtidig havde regeringen vist flere tegn på manglende styrke, vel illustreret under forhandlingerne til Kompromis'et, hvor regeringspartierne end ikke deltog. Regeringens svaghed var åbenlys og dens afgang var blot et spørgsmål om tid. Af samme grund havde S, ved ekstraordinært landsmøde i foråret '92, skiftet formand Svend Auken ud med Poul Nyrup, i håb om at han kunne samle et alternativ til den borgerlige regering.

Tidligere forhandlinger om regerings-samarbejde mellem SF og S var strandet på udenrigspolitiske uoverensstemmelser, og for SF lå nøglen til regeringsmagten i udenrigspolitikken. Med det danske nej til Maastricht-traktaten og en svag V/K-regering ved magten kunne SF indtage en nøgposition ved at vise sig som et ansvarligt

og initiativrigt parti, der var parat til at gøre store indrømmelser på det udenrigspolitiske område. Hermed havde partiet sendt et klart signal til S, hvor SF stod ved et kommende regeringsskifte. På denne baggrund er det svært at få øje på de udenrigspolitiske bevæggrunde for SFs skifte i EF-politikken, hvilket jo sætter Holger K. Nielsen og John Iversen i et noget uheldigt lys. For menige SFere, for hvem EF-modstanden altid har været et centralt omdrejningspunkt, har det været et stort spring fra en anerkendelse af EF-medlemsskabet og til at indgå en aftale, der sikrede Danmarks fortsatte medlemskab af EF. Initiativet til Kompromis'et var en ledelsesbeslutning og må betragtes som et kontinuitetsbrud, da det var i strid med flertallet af SFernes holdning til EF. Partiledelsen må have forudset de forklaringsproblemer, der ville opstå i forbindelse med Kompromis'et, og initiativet må være taget med henblik på at vinde betydelige fordele på det indenrigspolitiske plan.

Det parlamentariske hensyn

De udenrigspolitiske aspekter synes at gøre sig bemærkede ved deres fravær, og den politiske situation taget i betragtning er det nærliggende at tillægge de indenrigspolitiske overvejelser vedrørende regeringsmagten en afgørende rolle for SFs initiativ til Kompromis'et. Meget tyder på, at det frem til Poul Nyrups regeringsdannelse var hensynet til S og RV, der havde afgørende indflydelse på partitoppens EF-politik. Holger K. Nielsen udtrykker det meget tydeligt i et interview med Aktuelt d.11/12-92, to dage inden hovedbestyrelsen siger ja til Edinburghaftalen. Heri siger han, at et regeringsskifte ville have været den eneste logiske konsekvens af Kompromis'et. Endvidere fortsætter han „dynamikken omkring Det Nationale Kompromis havde også indenrigspolitiske perspektiver for os ... hvis SF siger nej (til Edinburghaftalen) så vil det få konsekvenser - også for samarbejdet mellem S, SF og de radikale.“¹⁵ At de indenrigspolitiske aspekter vejede

SFs modstand mod EF har gennem tiderne været et grundlæggende element i partiets udenrigspolitik. Således stemte 83% af partiets medlemmer nej til Maastrichtaftalen. Enkelte i partiet mente dog, at tiden var inde til et kursskifte. Claus Bjørn Larsen, Polfoto 1992.

tungt i SFs motiver bag Kompromis'et, synes uomtvisteligt. Holger K. Nielsen siger ikke, hvor stor betydning de indenrigspolitiske perspektiver havde for SFs initiativ til Kompromis'et, men eftersom et nej til Edinburghaftalen ville få konsekvenser for samarbejdet mellem S, RV og SF, må det formodes, at SF på dette tidspunkt havde regnet med en fortsættelse af samarbejdet med S og RV.

SFs samarbejdstanker blev da også gengældt. Efter at SFs hovedbestyrelse d.13/12-92 besluttede at sige ja til Edinburghaftalen, udtalte Poul Nyrup, at nyorienteringen i SF lovede godt for fremtiden.¹⁶ De positive signaler fra S blev understreget i en analyse i Information omkring finanslovsforhandlingerne og heri fremgik det ligeledes, at Mogens Lykketoft ikke så den store afstand mellem S og SF.¹⁷ Udtalelser fra Nyrup og Lykketoft der in-

dikerede, at dynamikken fra Kompromis'et stadig var til stede i S. Hvorvidt der var indgået en politisk studehandel mellem de tre partier, med henblik på et kommende regeringssamarbejde, må forblive ved gæsterierne. Men S gav positive tilbagemeldinger på SFs signaler, og ud fra det parlamentariske hensyn var SFs godkendelse af Edinburghaftalen en logisk handling i bestræbelserne på at vise regeringsduelighed.

Opinionsfaktoren

Signalerne fra S kom også meget belejligt, idet SFs bagland var begyndt at vise deres utilfredshed med Edinburghaftalen. Op til forhandlingerne i Edinburgh var der en vis uro i SF, idet mange medlemmer betvivlede regeringens vilje, især Uffe Ellemann Jensens, til at forhandle på krav stillet fra blandt andre SF, og med SFs hovedbesty-

relsesmedlem Christian Bundgaard i spidsen blev utilfredsheden til decideret uro. Information citerede Holger K. Nielsen for at have udtalt, at SF ikke var imod Maastrichtaftalens generelle målsætning. Hertil svarede Christian Bundgaard, at Danmark med Kompromis'et var imod hele unionsmålsætningen, og at det ville være at føre befolkningen bag lyset, hvis man skrev under på, at man alligevel arbejdede for en union.¹⁸ Christian Bundgaard var medlem af Junibevægelsen og stemte nej til Kompromis'et i SFs hovedbestyrelse d.13/12-92, og som flertallet af SFere indtog han en grundlæggende modstand mod EF. Han stod heller ikke alene med sin holdning, hvilket kom til udtryk i avisernes debatsider, hvor mange menige SFere var begyndt at undre sig over, at partiet ikke længere ville gå imod Maastricht-traktatens generelle målsætning.

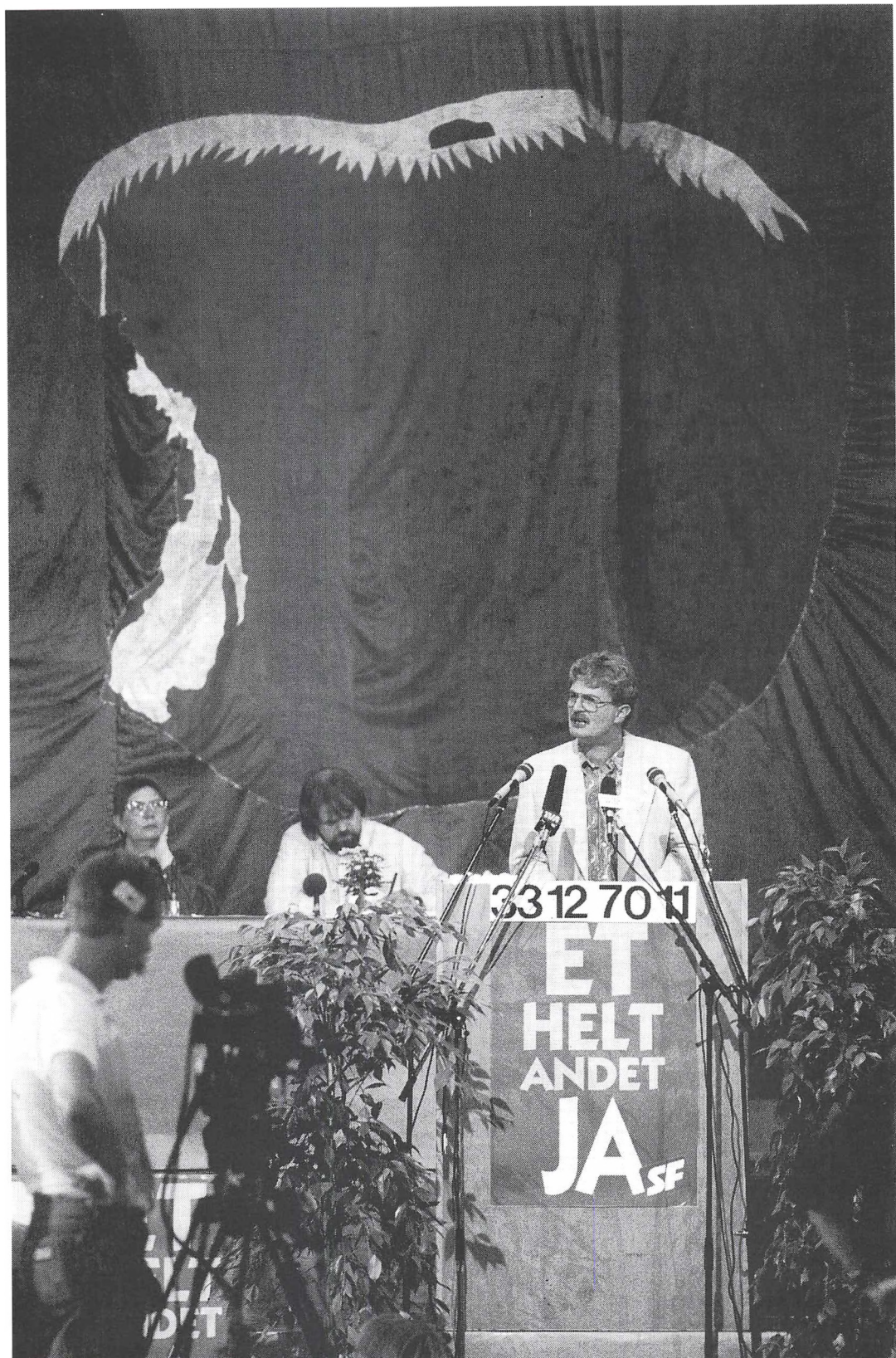
D.29/12-92 fortsatte Christian Bundgaard sin kamp mod partiets ændrede EF-politik ved at skrive, at SFs ja til Edinburgh-aftalen skulle overbevise S og RV om SFs ansvarlighed og vilje til et kommende regeringssamarbejde, en handling han kaldte taburetkløe. Yderligere skrev Christian Bundgaard, at Holger K. Nielsen under Folketingets åbningsdebat lancerede Kompromis'et på trods af advarsler om at emnet ikke var blevet tilstrækkeligt diskuteret i offentligheden. Endvidere fremgik det, at SF blev lokket til at indgå Kompromis'et med udsigt til deltagelse i en kommende regering.¹⁹ Igen en indikation af kontinuitetsbruddet samt de indenrigspolitiske hensigter bag Kompromis'et.

Hans beskyldninger om kontinuitetsbrud og taburetkløe står i skarp modsætning til SF-toppen. Således kunne man d.21/12-92 i Information læse en kronik af Gert Petersen, hvori han skrev, at de indenrigspolitiske aspekter i forbindelser med EF-politikken var stærkt overvurderede og kaldte Edinburghaftalen for et skridt i den rigtige retning. Iflg. Gert Petersen var det omvæltningerne i Østeuropa, der gjorde det nødvendigt at om-

lægge partiets holdning til EF. Kronikken kom på et højst belejligt tidspunkt, nemlig dagen efter at det var blevet offentliggjort, at der ville samles en nej-fraktion mod Edinburghaftalen inden for partiet.²⁰ Her kunne man mistænke SFs hovedbestyrelse for at have bedt Gert Petersen skrive kronikken, inden man vedtog Edinburghaftalen, så partiet havde en velestimeret person til at forsvare hovedbestyrelsens beslutning, når det politiske bagland ville give deres utilfredshed til kende. Den tidligere SF-formand har aldrig været kendt for sin positive holdning til EF - vel snarere tværtimod. Alligevel forsvarede han Edinburghaftalen med næb og kløer i bestræbelse på at overbevise EF-skeptikerne om, at SF ikke handlede p.g.a. taburetkløe men ud fra udenrigspolitiske overvejelser. Bemærkelsesværdig er hans kraftige nedtoning af de indenrigspolitiske aspekter, når Holger K. Nielsen d.11/12-92 i Aktuelt netop påpegede de indenrigspolitiske aspekter bag Kompromis'et. I håb om at eliminere ideologiske og politiske skrumpel hos de EF-skeptiske SFere, så de med god samvittighed kunne stemme ja til Edinburghaftalen, kunne budskabet i Gert Petersens kronik, med fare for at lyde som en kendt cigaretreklame, tolkes som „Jeg er også gået over til EF“.

Ligeledes i december udtalte Steen Gade, at SFs ja til Edinburghaftalen afspejlede kontinuiteten i SF, idet kontinuiteten både skulle ses i forhold til EF og i forhold til samarbejdet med S og RV. Yderligere fortalte han, at han i begyndelsen af 80erne startede sin afmystificering

Illustration modstående side: „Jeg elsker langt fra EF“, udtalte Holger K. Nielsen efter landsmødet, hvor man besluttede at opfordre til et ja til Edinburghaftalen. Da partiet ikke var kommet med i Poul Nyrups regering, blev det derfor muligt for SF at tillade en aktiv nej-kampagne indenfor partiet. Herved bevarede SF-toppen politisk troværdighed overfor Socialdemokratiet, samtidig med man imødekom partiets store gruppe af EF-modstandere. Finn Frandsen, Polfoto 1993.

af EF, som også Holger K. Nielsen gav udtryk i for sin føromtalt bog fra 1983. Desuden påpegede Steen Gade nødvendigheden af en aktiv EF-politik fra SF for at danne modtræk til Ritt Bjerregaard og Uffe Ellemann-alliancen, der ville styre Danmark ind i Unionen. Han var dog klar over vanskelighederne ved at overbevise partiets vælgere om, de nu skulle stemme ja i EF-spørgsmålet.²¹ Sammen med Gert Petersens kronik afspejler Steen Gades udtalelser, hvordan partitoppen udadtil prøvede at give billedet af kontinuitet, der sammen med omvæltningerne i Østeuropa var en vigtig del af SF-ledelsens argumentation for et ja til Edinburghaftalen. Den nye EF-politik var iflg. SF-ledelsen ikke en markant omlægning, men en naturlig følge af partiets politik og derfor nedtonede partiledelsen kraftigt de indenrigspolitiske aspekter i forbindelse med den nye EF-politik.

Fra december '92 begyndte uenigheden omkring EF-politikken at udvikle sig til en strid i partiet. En strid mellem opinionen og de parlamentariske hensyn, EF-modstand versus forholdet til S. Da kritikken af den ændrede EF-politik begyndte, fik partitoppen travlt med at afvise snakken om de indenrigspolitiske hensigter, og årsagen skal findes i det førnævnte tidsaspekt. Kunne partiet komme med i en regering, inden spørgsmålet om Kompromis'et blev for varm en kartoffel, så havde partitoppen et godt argument - nemlig hensynet til regeringssamarbejdet - mod de EF-skeptiske medlemmer. At anerkende og sikre Danmarks fortsatte medlemskab af EF var de politiske omkostninger SF måtte betale for et evt. regeringssamarbejde, en handling der var en markant omlægning af partiets EF-politik. Men for ikke at fremstå som et parti med taburet-kløe, nedtonede partitoppen de indenrigspolitiske aspekter og fremstillede EF-politikken som en kontinuerlig og sammenhængende politik for herved at sikre partiets troværdighed overfor de skeptiske medlemmer.

Poul Nyrups regeringsdannelse og den åbne splid i SF

D.14/1-93 trådte K/V-regeringen tilbage, efter at dommer Hornslet havde offentliggjort Tamil-rapporten. Der blev ikke udskrevet valg, men derimod indledtes en dronningerunde med Poul Nyrup som undersøger. I den forbindelse udsendte SFs hovedbestyrelse en udtalelse, hvori den kaldte det for en katastrofe, hvis S dannede regering med midterpartierne.²² Men en katastrofe for hvem, SF eller S? Sagen var, at uroen i SF blev til regulær splid, da partiet ikke straks blev indbudt til seriøse forhandlinger om regeringsdannelsen. Igen afspejledes spliden mellem det parlamentariske hensyn og opinionen, idet SF-toppen fastholdt den ændrede EF-politik, mens en mindre gruppe af hovedbestyrelsen tilsluttede sig flertallet af SF-medlemmerne og sagde nej til Edinburghaftalen og den nye EF-politik.

D.19/1 er Holger K. Nielsen citeret for at have sagt „Vi skal simpelthen med i regeringen“. Men RV havde under regeringsforhandlingerne givet udtryk for, at de ikke ville i regering med SF, hvilket førte til stor skuffelse i SF, fordi - som Pelle Voigt udtrykte det - „SF har optrådt venligt, ansvarligt og kommet med politiske indrømmelser“. I samme artikel fremgår det yderligere, at der var stor utilfredshed i det EF-skeptiske bagland, som mente, at partiet i bestræbelserne på at komme med i regeringen havde gjort for store indrømmelser på EF-politikken.²³ Voigts citat afspejler tydeligt ledelsens dilemma, hvad hvis S og RV blæste på dynamikken fra Kompromis'et og vendte SF ryggen? SF-ledelsen havde gjort, hvad der var blevet forlangt, nemlig vedtaget et ja til Edinburghaftalen, så forventede partiet at blive indbudt til seriøse forhandlinger om et regeringssamarbejde. Det blev de ikke, hvorfor mange nu følte mange sig snydt og forbigået af S og RV. At det har været ræsonnementet hos mange medlemmer, gav Lilli Gyldenkilde, der på dette tidspunkt var medlem af hovedbestyrelsen, med følgen-

de kommentar udtryk for: „Hvordan tror du SFs vælgere vil tage imod Edinburghaftalen... hvis SF bliver taget ved næsen af vores partnere i Kompromis’et.“²⁴ Kommentaren taler for sig selv og indikerer med al tydelighed, at SF sagde ja til Edinburghaftalen ud fra det parlamentariske hensyn til S og RV. Bemærkelsesværdigt og bekræftende for SFs indenrigspolitiske motiver bag Kompromis’et er, at udenrigspolitikken og spørgsmålet om kontinuiteten i SFs EF-politik er forstummet.

D. 26/1-93 dannede S regering uden SF, hvorefter splittelsen i SF for alvor brød frem. I et forsøg på at undgå at EF-politikken skulle splitte partiet, udtalte Holger K. Nielsen d.8/2-93 „Bliver ledelsen nedstemt på landsmødet (d.7/5-93), så må nogle andre tegne partiet. Vore medlemmer skal have mulighed for at gå imod EF-politikken uden at gå imod ledelsen“²⁵ Med andre ord: medlemmerne måtte gerne stemme imod partiets EF-politik, bare de ikke nedstemte ledelsen. Det var et signal til S og RV om, at SF-ledelsen ikke kunne garantere et ja til Edinburghaftalen. Efter Poul Nyrups regeringsdannelse startede uroen for alvor i SF. Og udtalelsen viser hvordan partitoppen forsøgte at dæmme op for uroen ved at gøre spørgsmålet om partiets holdning til Edinburghaftalen til et spørgsmål om ledelsens legitimitet. For at få rensset luften i partiet besluttede man d.10/2-93 at afholde et ekstraordinært landsmøde d.13-14/3-93. Umiddelbart inden landsmødet udsendte Pelle Voigt, Pernille Frahm og Jens Thoft en pressemeddelelse, hvori de offentliggjorde deres nej til Edinburghaftalen.²⁶ Måske i håb om at få de tre udbrydere tilbage i gruppen fastslog Holger K. Nielsen før landsmødet, at der skulle være fælles fodslag i partiet, idet han ikke kunne argumentere troværdigt for et nej.²⁷

Det blev da heller ikke nødvendigt, idet landsmødet endte med, at 223 ud af 316 delegerede stemte ja til Edinburghaftalen - altså en sejr for partitoppen. Men hvorfor valgte ledelsen så at lade nejsigerne fort-

sætte deres nej-kampagne, som ovenikøbet var i uoverensstemmelse med partiloven?²⁸ Et svar kan måske findes i en rundspørge, som Jyllands-Posten foretog inden landsmødet. Heraf fremgik det, at mange havde lyst til at stemme nej, men af frygt for at sprænge partiet ville stemme ja, hvilket ikke kom bag på Holger K. Nielsen.²⁹ Partitoppen var altså bekendt med SFernes dilemma omkring EF-spørgsmålet, hvilket også kom til udtryk i hovedbestyrelsens beretning til det ekstraordinære landsmøde, hvoraf det fremgik, at Kompromis’et havde givet forklaringsproblemer for hovedbestyrelsen. I beretningen forklarede initiativet til Kompromis’et med, at man ville undgå regeringens banditstrategi, hvori Danmark ville blive presset til at ratificere Maastrichtaftalen.³⁰ Bevæggrunden til Kompromis’et havde altså hverken rod i indenrigspolitiske eller udenrigspolitiske forhold i Østeuropa, men skulle undgå udspekulerede afpresningsmetoder fra regeringens side. Hovedbestyrelsens landsmødeberetning må derfor betragtes som en klar tilgodeseelse af EF-skeptikernes kritik, hvilket jo også kunne gøres forholdsvist smertefrit da SF ikke var kommet med i regeringen, og partitoppen således ikke skulle stå til ansvar overfor S og RV. Ved både at acceptere et ja og nej kunne SF således stadig holde fast i den store del af medlemmerne, som var skeptiske overfor EF og samtidig holde løfterne fra Kompromis’et.

Kompromis’et en parentes til SFs EF-politik?

“Jeg elsker langt fra EF”.³¹ “Når man har med socialdemokrater at gøre, er der altid risiko for at de tager røven på en”.³² “Poul Nyrup satte os brutalt på sidelinjen ved den sidste regeringsdannelse, men så let kommer han ikke af med os”.³³ Tre citater af Holger K. Nielsen før og under det ekstraordinære landsmøde d.13-14/3-93. Det første citat indikerer, at EF ikke er Holger K. Niensens hjertebarn. Men grundet de indenrigspolitiske omstændigheder

efter nej'et til Maastrichttraktaten, var initiativet til Kompromis'et en naturlig konsekvens af den politiske situation og en afgørende faktor i bestræbelserne på at nå regeringsmagten. For som de sidste to citater fortæller, så havde SF med Kompromis'et regnet med at komme i regering med S. Da SF ikke kom med i Poul Nyrups regering, mistede SF-toppen et stiltiende, men væsentligt, argument i agitationen for et ja til Edinburghaftalen. På den anden side åbnede det muligheden for at imødekomme flertallet af SF'ernes og deres generelle modstand mod EF ved at tillade aktive nej-sigere - en beslutning der havde været betydelig sværere at træffe, hvis SF havde siddet i regeringen. Ved denne manøvre blev opinionen, vælgerne, tilgodeset til fordel for det parlamentariske hensyn til S og RV, hvilket må betegnes som en logisk konsekvens af det politiske spil, idet man herved undgik en sprængning af partiet. Samtidig appellerede man både til partiets EF-modstandere og tilhængere; og frem for alt blev der til S og RV signaleret, at SF holdt sine løfter fra Kompromis'et, men [at det] på ingen måtte tages for givet.

I dag anerkender SF det danske medlemskab af EU. Det er dog ikke ensbetydende med at partiet er tilhænger af det danske medlemskab, men derimod en konstatering af EF's udvikling, der har umuliggjort en dansk udmeldelse. Sammenlignet med SF's valgmanifest fra 1990 kan man konstatere, at partiet har foretaget en vending i EF-politikken. Vendepunktet kom med Kompromis'et, som samtidig var et brud på kontinuiteten i partiets EF-politik. Herved berørte man et særdeles ømt punkt hos mange menige SF'ere, idet EF-modstanden hidtil havde været en grundlæggende del af partiet.

Når SF forud for afstemningen om Amsterdam-trakten i 1998 opfordrede til at stemme nej til traktaten, kunne man polemisk hævde, at Kompromis'et og Edinburghaftalen blot var en parentes i partiets EU-politik. For selvom partiet nu

anerkender Danmarks medlemskab af EU, og til trods for en betydelig gruppe EU-tilhængere i partitoppen, så fører partiet en meget kritisk EU-politik. I modsætning til den politiske situation i '92 skulle SF, omkring Amsterdamafstemningen, ikke tage parlamentariske hensyn, og partiet kunne derfor smertefrit imødekomme den store skare af partiets EU-modstandere ved at anbefale et nej til traktaten. Derfor kommer Kompromis'et og Edinburghaftalen til at fremstå som en parentes i partiets EU-politik. Men imødekommelsen af de mange EU-skeptikere har dog ikke ført til samling af partiet, som stadig er stærkt splittet i spørgsmålet. Bedst illustreret da den EU-venlige Steen Gade fratrådte som næstformand p.g.a. sit positive syn på EU-samarbejdet, og spørgsmålet er om Steen Gade vil følge sin tidligere partifælle John Iversen, der gik til S blandt andet p.g.a. EU-spørgsmålet. Så til trods for at der på overfladen synes at være ro i partiet, så ligger EU-spørgsmålet stadig som latent trussel for sammenholdet i SF.

Søren Hansen

1. Ole Vigant Ryborg "*Det utænkelige nej...*" Informations Forlag, Schultz Forlag 1998, anmeldelse i Weekendavisen d.20-27/5 -98
2. Karen Siune: *Fra et nej til et ja*. Samleren 1994, s.102
3. Holger K. Nielsen: "*Frihed i fællesskab*." SP-forlaget 1994 & John Iversen: "*Det Nationale Kompromis*." SP-forlaget 1993
4. Erik Rasmussen: "*Komparativ politik bd.1.*" Gyldendal 1972 s.193
5. ibid s.269-274
6. ibid s.274
7. Holger K. Nielsen: "*EF, Europa og os!*." SP-forlaget s.2-3
8. ibid s.49
9. Status '91 SP-forlaget s.24
10. Status '91 s.36
11. Status '91 s.64
12. Status '92 s.16
13. Status '92 s.68
14. Status '92, s.103

15. Aktuelt d.11/12-92
16. Information d.14/12-92
17. Information d.18/12-92
18. Information d.10/12-92
19. Information d.29/12-92
20. Information d.19-20/12 '92
21. Aktuelt d.19/12-92
22. Status '93 s.77
23. Information d.19/1-93
24. Information 21/1-93
25. Information d. 8/2-93
26. Politiken d.12/3-93
27. Jyllands-Posten d.13/3-93
28. Berlingske Tidende 15/3-93
29. Jyllandsposten d.11/3-93
30. Status '93 s.83
31. Politiken d.13/3-93
32. Berlingske Tidende 12/3-93
33. Berlingske Tidende 15/3-93

Et moderne stavnsbånd ophæves

Økonomiske og sociale rettigheder i Kina

De kinesiske krænkelse af menneskerettighederne, som har været på den internationale dagsorden siden 1989, har primært været undertrykkelse af ytrings- og forsamlingsfrihed samt manglende efterlevelse af princippet om en retfærdig rettergang. Ironisk nok har krænkelse af økonomiske og sociale rettigheder i Kina vakt langt mindre international opsigt. Det kan hævdes, at disse forhold er en langt større krænkelse af menneskerettighederne end de trods alt få domme, der bliver afsagt over folk, der er i kamp med systemet.

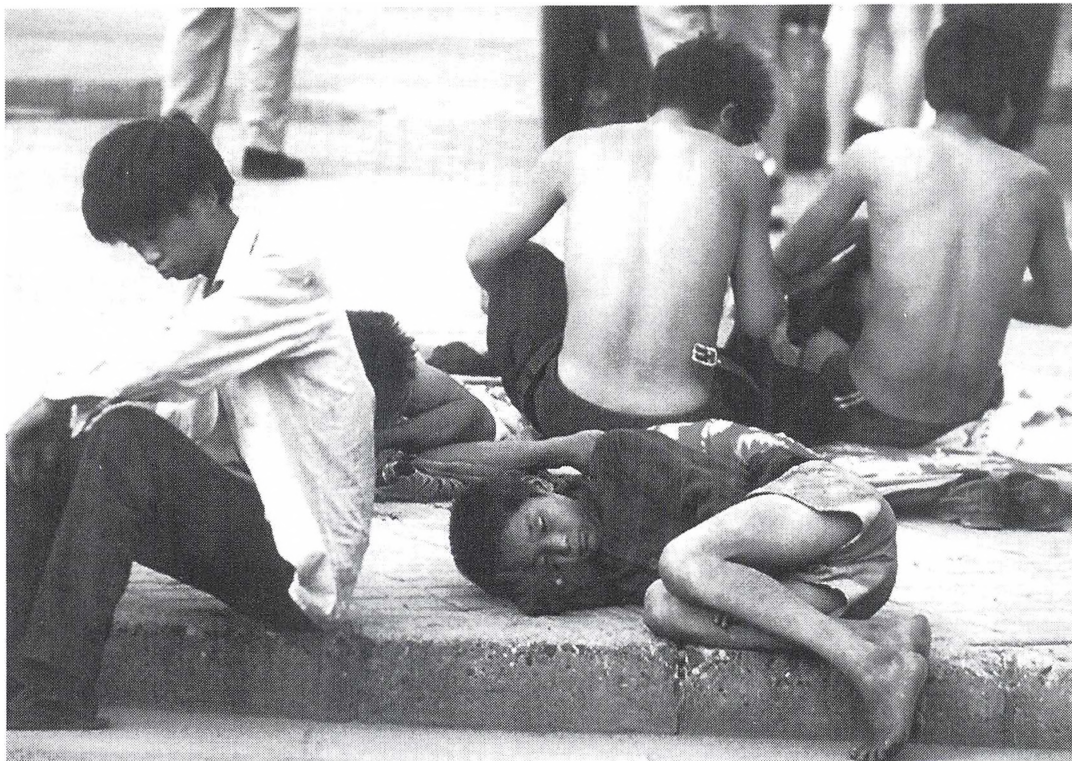
Af Hatla Thelle, ph.d. i historie, forsker ved Det danske Center for Menneskerettigheder.

Natten mellem den 3. og 4. juni 1989 ryddede det kinesiske militær med magt Fredspladsen i Beijing for ubevæbnede demonstranter. Antallet af døde og sårede er aldrig blevet klarlagt. Den kinesiske regering påstår ét, kinesiske dissidenter og udenlandske kommentatorer hævder noget andet. Men siden den nat har Kinas overholdelse af menneskerettighederne været et tilbagevendende tema i den internationale presse; boykot har været diskuteret, og USA har i flere år kædet situationen på menneskerettighedsområdet sammen med tildeling af gunstige handelsbetingelser til Kina. Amerikanernes kritik af Kina går på krænkelse af de civile og politiske rettigheder, specielt ytringsfrihed, forsamlingsfrihed og religionsfrihed. Det var specielt krav om ret til at danne uafhængige foreninger og krav om bekæmpelse af korrupsion, der førte til de voldsomme sammenstød mellem staten og specielt unge studerende. Før sommeren 1989 var det kinesiske styres beskyttelse af borgernes rettigheder, eller mangel på samme, mærkeligt nok ikke et tema, der kom på avisernes forsider, end-sige førte til politiske konfrontationer mellem Kina og den rige verden.

Den sidste konfrontation fandt sted under FNs Menneskerettighedskommissions årlige møde i Geneve i april i 1997, hvor den danske regering forsøgte at få fremlagt en resolution, der kritiserede bl.a. Kinas

fængsling af kritikere af det kommunistiske styre. Forsøget mislykkedes; den kinesiske delegation reagerede særdeles skarpt, og dens regering har efterfølgende udsat igangværende bilateralt samarbejde med Danmark [omkring arbejdet med menneskerettighederne]. Samtidigt gentog den kinesiske regering i både den nationale og internationale presse Kinas officielle holdning til spørgsmålet om menneskerettigheder, som også er kommet til udtryk i to hvidbøger, udsendt i hhv. 1991 og 1995. Dokumenterne er svar på den vestlige verdens massive kritik af krænkelse af civile og politiske rettigheder i Kina siden juni 1989. De samme synspunkter er fremført under kinesernes fortsatte deltagelse i de internationale menneskerettighedsfora som medlem af FN (siden 1971) og FNs Menneskerettighedskommission (siden 1982).

Den officielle analyse er, at i et fattigt land som Kina går retten til en rimelig levestandard og retten til udvikling forud for de borgerlige frihedsrettigheder som ytrings-, forsamlings- og pressefrihed. Hensynet til social og økonomisk udvikling kan i visse situationer komme til at stride imod de personlige friheder, og de sidste må her vige for de første. Dette står ikke skrevet direkte, men må udledes som en logisk konklusion af rangordningen af rettigheder. Hvis f.eks. politisk stabilitet ses som en nødvendig forudsætning for materiel udvikling,

En hjemløs dreng har slået sig ned blandt en gruppe arbejdssøgende, der har sovet på gaden. De økonomiske reformer har sendt en hær af bønder på vandring efter indtjening. Polfoto.

og denne stabilitet menes at blive truet af personlige ytringer eller offentliggjorte artikler, er det tilladeligt at indskrænke retten til sådanne ytringer.

Derudover udtrykker hvidbøgerne tilslutning til den universelle gyldighed af de grundlæggende menneskerettigheder, som de er udtrykt i Verdenserklæringen. Kinas regering er angiveligt enig i, at retsbeskyttelse og udvidet politisk deltagelse er nødvendige elementer i et moderne samfund, og påpeger hvilke ændringer, der er sket på disse områder siden påbegyndelsen af de økonomiske reformer i 1979. Denne erkendelse har givet sig udslag i, at Kinas regering siden foråret 1997 har underskrevet de to vigtige FN-konventioner fra 1966 om civile og politiske rettigheder og sociale, økonomiske og kulturelle rettigheder. Underskrevne konventioner skal ratificeres i landets parlament for at have juridisk gyldighed, og dette er endnu ikke sket i Kinas tilfælde. Før konventionerne ratificeres kan

man tage forbehold for visse bestemmelser, og det imødeses nu med spænding hvilke forbehold kineserne evt. vil tage, før konventionerne kommer igennem Folketkongressen (Kinas parlament).

For at følge Kinas egen officielle argumentation vil denne artikel belyse, hvordan udvalgte områder af de økonomiske og sociale rettigheder er blevet påvirket af det økonomiske reformprogram, som blev indledt i december 1978. Det drejer sig om retten til arbejde, retten til uddannelse og retten til sundhed. Jeg vil undersøge, hvordan aspekter af disse rettigheder forvaltes i overgangen fra plan- til markedsøkonomi. I hvor høj grad underlægges disse basale goder også markedsmekanismerne, og i givet fald gennem hvilke kanaler eller institutioner?

Reformprogrammet

Et grundlæggende princip bag de kinesiske reformer er magtdeling. Den politiske og økonomiske magt skal skilles ad, og parti-

ets og regeringens myndighedsområder skal deles. Det betyder på det konkrete plan, at staten/partiet ikke mere automatisk skal garantere beskæftigelse, bolig, uddannelse og lægehjælp til befolkningen. Disse goder har tidligere været en integreret del af den sociale struktur gennem systemet med arbejdsenheder i byerne og folkekommuner på landet.

I byerne blev alle efter endt skolegang tildelt et arbejde af et statsligt organ. Det var et tilbud, man ikke kunne afslå, fordi man var afhængig af sin arbejdsenhed for at få bolig, lægehjælp, uddannelse, tilladelse til at indgå ægteskab, pension og tidligere også rationeringsmærker til daglige fornødenheder som ris, bomuld og spiseolie. Det var meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at klare sig uden en arbejdsenhed. På landet blev man født ind i en folkekommune, hvis laveste niveau, arbejdsenheden, ejede jorden, fordelte arbejdet og distribuerede udbyttet. Det var stort set ikke muligt at flytte fra sit arbejdshold (landsbyen), da holdet havde samme myndighed over dagliglivets fornødenheder, som arbejdsenheden havde i byerne.

I begge tilfælde garanterede staten således fra fødslen alle borgere en indkomst, bolig, skolegang og sundhed, omend på et lavt niveau. Denne garanti var ikke ens for alle. Social baggrund og politisk loyalitet spillede en stor rolle for hvilken arbejdsenhed, man blev placeret i. Nogle havde mange ressourcer at dele ud, andre kun meget få. Men et vist minimum af social beskyttelse gjaldt for næsten alle, bortset fra perioder med en ekstrem politisk mobilisering som Det Store Spring Fremad eller Kulturrevolutionen. Til gengæld for den relative tryghed var friheden - valgmuligheden - indskrænket til et minimum. Gennem dette system er det lykkedes det kommunistiske styre stort set at føde og klæde en befolkning, der er fordoblet på små 40 år. Det er nu gradvis under afvikling i en evig bølgebevægelse mellem decentralisering, der afstedkommer problemer, som fører til centralisering og forfra igen.

Retten til arbejde

Retten til frit at vælge arbejde, som ses af ovenstående, har været ikke-eksisterende før reformerne.

Som noget af det første blev landbrugsproduktionen afkollektiviseret på den måde, at produktionsholdet begyndte at indgå kontrakter med de enkelte familier om dyrkning af jorden. Jorden ejedes stadig af holdet, men blev, lejet ud til familierne, som forpligtede sig til at aflevere en fastsat ration af korn (eller penge). Husstanden kunne frit disponere over yderligere indtjening. Kontrakterne blev af længere og længere varighed; de kan nu belånes, sælges og arves, så i praksis er der på nogle måder tale om en tilbagevenden til privat landbrug. Samtidig blev det tilladt at iværksætte specialiseret produktion som opdræt af fjerkræ, fiskeavl og transport- eller anden servicevirksomhed. Det har betydet, at landbruget er blevet et bierhverv i mange familier. Det udføres af de gamle og de store børn, mens de midaldrende og de unge tjener penge ved selvstændig virksomhed eller som lønarbejdere i industrien.

I byerne begyndte reformerne midt i firserne, hvor det blev tilladt at drive privat erhvervsvirksomhed og efterhånden også at ansætte medarbejdere. Samtidig fik den statsejede industri lov til at beholde en del af sit overskud til investeringer eller lønforhøjelser. Som følge af de nye muligheder for privat erhverv har en del af de statsansatte forladt deres job for at blive selvstændige med mulighed for højere indtjening, men også uden nogen form for social sikkerhed. De har "kastet sig i havet", som det hedder på nu-kinesisk.

Generelt har reformerne således betydet en større frihed til selv at vælge sit arbejde, mens man stadig har mulighed for ihvertfald i byerne - *ikke* selv at vælge, men at modtage det job, man får tildelt af staten. Fravælger man dette, er man, i princippet, uden garanti for at have en bolig, få en uddannelse eller få dækket sin udgifter til medicin og lægehjælp.

Dette er formalia, men virkeligheden ser

Den arbejdsløse har et skilt på sin cykel, der beskriver, hvad han kan. Et almindeligt syn på gader og pladser i større byer. Nordfoto.

lidt anderledes ud. Staten har meget svært ved at skaffe arbejde til alle de unge, der kommer ud af skolen. Der er ofte flere års ventetid, hvor man ikke regnes for arbejdsløs, men tilhører kategorien, "afventer tildeling af job", som kun giver ret til en minimal social ydelse. D.v.s. at få tildelt et job er for mange ikke noget reelt alternativ til selv at forsøge at skaffe sig et.

Endvidere er det svært at få de gode jobs i de store statsejede virksomheder, som qua deres størrelse har mange ressourcer som adgang til gode skoler, ferieophold, høj boligstandard samt mulighed for forfremmelse. Disse jobs er attraktive, men kan ikke søges - og tildeles ofte familiemedlemmer eller venner til allerede ansatte.

Arbejdsenhedssystemet er nemlig langt fra afviklet endnu. Det er en kompliceret proces, fordi de mennesker, som går ud af systemet, har få eksistensmuligheder. Det vil sige, at man ikke kan afvikle systemet,

før man har nogle nye kanaler, hvorigennem folk kan skaffe sig bolig, uddannelse, etc.

Ironisk nok har reformerne på nogle måder styrket arbejdsenhederne. Decentralisering af økonomisk myndighed har betydet, at enhederne har flere penge til rådighed og dermed flere muligheder for øget profit gennem reinvesteringer, og/eller øget produktion ved at holde på gode medarbejdere med bonusordninger eller andre præstationsafhængige goder. Mange virksomheder opretter f.eks. små værksteder, hvor man beskæftiger ansattes ubeskæftigede familiemedlemmer. Man opnår herved en ny kilde til profit, og man knytter familien stærkere til enheden.

På landet er man stadig på visse områder underlagt holdets - som efter en administrativ reform siden 1982 hedder landsbyen - administration. Ledelsen skal give tilladelse til erhvervsvirksomhed og kan selv

iværksætte produktiv virksomhed for de kollektive midler, som bl.a. tilvejebringes gennem de kontraktafgifter, som familierne betaler for at dyrke jorden. Endvidere kan ledelsen yde tilskud til indkøb af gødning eller andre nødvendige råvarer, pålægge skatter, og den har en række andre muligheder for at øve indflydelse på bøndernes økonomiske aktivitet. Ejendomsretten til jorden er således ikke kun en formssag, men giver lokale ledere mulighed for at regulere markedet.

Styrkelsen af "driftige" arbejdsenheder i byerne samt muligheden for selvstændigt erhverv både i by og på land øger den økonomiske ulighed, som er et uundgåeligt resultat af de første faser af overgangen til markedsøkonomi.

I 1995 vedtog Folketingskommissionen en arbejdsmarkedslov, som giver et fingerpeg om, hvordan strukturen i det sociale system kommer til at se ud, efterhånden som arbejdet med at afvikle det gamle system skrider frem. Det siges her, at fem typer af udgifter skal dækkes af lokalregeringen *i samarbejde med* virksomhederne. Det er uvist, om denne form også menes at skulle dække landområderne, hvor det nu er sådan, at lokalregeringen er ansvarlig for socialhjælp til nødlidende, mens familierne i de fleste tilfælde betaler for sig selv. De fem typer er pensioner, ulykke- og sygeforsikring, arbejdsløshedsunderstøttelse og barselshjælp. Virksomhederne skal indbetale en procentdel af lønnen til fonde, administreret af den lokale regering. På pensionsområdet er dette allerede gennemført i en del af landet, men for de andre områder flyder ansvaret øjensynligt mere og mere.

Retten til uddannelse

I Kina har man 9 års skolepligt som i de fleste vestlige lande. Over 90% af hver årgang gennemfører nu grundskolen ifølge officielle tal. Men 28% af befolkningen er stadig analfabeter, fortrinsvis ældre mennesker. Og der lyder mange bekymrede røster i kinesiske aviser og fagblade om effektiviteten af den nuværende skolegang.

Som følge af decentralisering i forbindelse med de økonomiske reformer blev finansieringen af skolevæsenet i 1984 lagt ud til de lokale myndigheder. Lærernes løn betales stadig af staten, men alle andre udgifter afholdes på lokalt niveau, hvor myndighederne har lov til at pålægge forældre, "diverse afgifter" i forbindelse med deres børns skolegang. Udgifter til skolevæsenet afhænger således af de lokale leders præferencer, og det er muligt at få dækket en del ind gennem forældrebetaling. Dette administreres meget forskelligt. Rapporter nævner tilfælde af skolebørn uden et klasseværelse, af mangel på skolebøger og nødvendigheder som kridt og stole og af desillusionerede lærere uden uddannelse. Det er vanskeligt at få et klart billede af, hvor udbredt sådanne mangler er, da statistikken ikke siger noget om kvaliteten af undervisningen.

I landområderne har reformerne endvidere betydet, at børnenes arbejdskraft er blevet en vigtig ressource for familien. Jo mere arbejdskraft en familie har, jo mere har den mulighed for at tjene, og nogle forældre vælger derfor i kortere eller længere tid at holde deres børn hjemme. Frafaldet i landsbyskolerne er højt og giver anledning til bekymring, fordi det vil sænke det gennemsnitlige uddannelsesniveau på nationalt plan, da langt den største del af befolkningen stadig bor på landet. Og det vil øge forskellen mellem land- og bybefolkningen, hvad der politisk set kan være en destabiliserende faktor.

Den del af frafaldet, som skyldes fattigdom, forsøger man at afhjælpe med projekter, som målrettet giver tilskud til, at de fattigste familier kan holde deres børn længere i skolen. Ungdomsligaen, som er den kommunistiske såkaldt ikke-statslige ungdomsorganisation, har igangsat et projekt, "Håbet", som samler penge ind til dette formål. Det er blevet en landsomspændende bevægelse, som modtager midler fra privatpersoner og organisationer i Kina og i udlandet. I sommeren 1997 vandrede en gruppe unge fra Hong Kong til Beijing med

Fantasien kommer på prøve i forsøget på at tjene penge. Lotterisedler sælges fra en lastvogn i en af Beijing's sidegader. Sælgeren påstår han samler penge ind til sociale formål uden at have noget officielt stempel. Nordfoto.

det formål at samle penge ind til projektet. Begivenheden blev dækket af pressen, og indsamlinger blev i denne forbindelse fremholdt som en hæderfuld social indsats. Også på andre områder ses denne tendens til at løse sociale problemer gennem privat godgørelse.

Problemet med den svingende kvalitet i undervisningen løses på en anden måde af den nye rige overklasse. Siden begyndelsen af 90'erne er der oprettet mange private eliteskoler, som tilbyder undervisning efter de mest moderne pædagogiske metoder, udenlandske lærere, dannelsesrejser og manuduktion, som sikrer adgang til de bedste udenlandske universiteter. Skolerne har stor søgning og findes mange forskellige steder i landet. Ikke alle privatskoler har dette niveau. Organisationer og lokalområder kan også rejse penge til at oprette skoler til specielle formål eller med specielt pædagogisk sigte. Privatskolerne betegner

et radikalt brud med de maoistiske principper om ligelig adgang til uddannelse.

De nye elementer i skolesystemet er således en øget differentiering og en kommercialisering af undervisningen. Man kan nu købe en bedre undervisning til sine børn, hvad der før reformerne kun var muligt for den øverste politiske elite. Det før-kommunistiske Kina havde en udbygget tradition for private undervisningsinstitutioner, og denne synes nu at blive genoplivet. Private donationer til skoler og andre sociale formål er dog ikke altid helt frivillig. Lokale myndigheder er aktive med at overtale succesrige selvstændige erhvervsdrivende til at give penge til kollektive velfærdsinstitutioner. Bystyret indkalder f.eks. en håndplukket gruppe forretningsfolk til et møde, hvor der orienteres om mulighederne for at støtte dette eller hint projekt. Man bliver bedt om offentligt at binde sig til at bidrage med et vist beløb, før mødet slutter.

Retten til sundhed

Finansieringen af sundhedsvæsnet er et af de helt store problemer i den kinesiske reformproces. Som nævnt blev udgifter i forbindelse med sygdom før reformerne dækket af arbejdsenheden i byerne og produktionsholdet på landet. Efterhånden som disse strukturer afvikles opstår et tomrum, hvor ingen mener at have pligt til at dække denne ydelse.

Arbejdsenheden skal, i princippet, kunne løbe rundt økonomisk. Det er svært hvis den samtidig skal være socialkontor. Så dens ledelse kan henholde sig til, at man simpelthen ikke har penge til at dække de ansattes udgifter. Der synes mange steder at være opstået en art forhandlingssituation, hvor enheden kan indvilge i at dække en vis del, hvis familien selv dækker resten. Eller der foranstaltes indsamlinger i lokalområdet til dækning af nødstedte beboeres lægeregninger.

På landet har nogle landsbyer valgt at opretholde en vis dækning, mens mange simpelthen har afskaffet al sygesikring, bortset fra til de allermest udsatte. Her må familien selv klare sig, evt. med lån fra kollektivets kasse. Atter andre steder eksperimenterer man med forskellige former for forsikringsordninger eller offentlige lotterier, hvor overskuddet går til værdigt trængende. Der er ikke i øjeblikket noget landsdækkende system, som fortæller den enkelte, hvordan vedkommende kan få dækket sit behov for afhjælpning af sygdom. Det siges, at udenlandske forsikringselskaber står på spring for at få lov til at oprette privat sygeforsikring, men at det indtil videre hindres af politisk modstand i ledelsen.

Statsrådet havde i 1997 et forslag til høring hos byregeringerne om en reform af den sociale forsikring. Det blev også diskuteret på en konference i Beijing året efter, hvor der deltog nationale ledere på sundhedsområdet samt eksperter fra USA, England og Frankrig og observatører fra Verdensbanken. Forslaget er blevet til på grundlag af eksperimenter, udført i to mel-

lemstore byer i kystområdet. Det fremlagte system skal bygge på forsikringsprincippet. Staten, arbejdsgivere og lønmodtagere skal i fællesskab bidrage til centrale fonde med individuelle konti. På den måde opsparer man en sum til sundhedsudgifter, som står i forhold til ens indbetalinger. Ideen med de individuelle konti er gennemprøvet i nogle arbejdsenheder, som har sat en vis sum tilside pr. medarbejder. Når den er opbrugt, må man selv dække resten. Detaljerne i forslaget er ikke fastlagt, men det står fast, at der ikke vil blive ændret på princippet om sammenhængen mellem arbejde og sygesikring. Systemet skal kun gælde for dem, der er i arbejde.

Konklusion

De sociale goder, der behandles i denne artikel, blev før 1980 dækket af nationale og lokale statslige myndigheder i fællesskab. Omdrejningspunktet var en økonomisk rettighed - retten til arbejde. Tildelingen af arbejde var landsdækkende, i byerne via en administrativ fordeling af jobs, på landet via fødsel ind i en produktionsenhed. Arbejdet udløste i det store og hele ret til bolig, sundhed og uddannelse.

Indførelsen af markedsøkonomi betød i princippet, at arbejdet skulle fordeles af markedet og ikke af staten. I det omfang dette er gennemført, trues opfyldelsen af de andre sociale behov, som markedet ikke umiddelbart er i stand til at opfylde. I det oprindelige reformoplæg står ikke noget om, hvordan man forestiller sig et socialt sikkerhedsnet skal se ud, når økonomien fungerer på markedsvilkår. Baseret på de samfundssystemer, som vi kender i øjeblikket, ser der ud til at være fire institutioner, som kan garantere den enkeltes basale økonomiske og sociale rettigheder: 1. familien; 2. andre ikke-kommercielle og ikke statslige enheder, som f.eks. private organisationer eller kirkelige foreninger; 3. markedsbaserede systemer, som f.eks. forsikringselskaber; eller 4. staten gennem skatteoprævning eller administrativ fordeling. I alle sociale systemer indeholder den

sociale garanti en blanding af disse elementer, men med hovedvægten på én af dem som et bærende princip bag for sorgen. I yderpositionerne kan man vel sige, at det amerikanske samfund i højere grad bygger på familien (eller måske individet), mens de skandinaviske og de socialistiske økonomier grundlæggende bygger på staten som garant for den enkeltes opretholdelse af livet.

Erfaringer gennem snart 20 års reformarbejde i Kina tyder på, at man ikke arbejder ud fra en bestemt model, men inddrager forskellige af de ovennævnte elementer samtidig. Som billedet er nu, er den sociale garanti meget ujævnt fordelt, både mellem by og land og indenfor de to områder mellem rige og fattige enheder. Skellet mellem bønder og byboer fandtes også før reformerne, hvor land og by var to forskellige verdener med ulige vilkår. Dette er blevet opretholdt med modifikationer på grund af øget mobilitet; et nyt element er den stigende forskel mellem rige og fattige landsbyer og mellem stærke og svage arbejdsenheder i byerne. Meget tyder på, at man i de velstående lokalsamfund opretholder et udbygget socialt sikkerhedsnet, mens de manglende sociale goder i nogen grad skyldes manglende ressourcer.

De svages problemer forsøger man, som vi har set, at løse ud fra forskellige principper. I forslaget til sygesikrings- og arbejdsløshedsfonde bruger man forsikringsprincippet, forvaltet af en statslig instans. Til en vis grad samme model, som er udgangspunkt for vores a-kassesystem, mens der ligger et helt andet syn bag vores sygesikring. Manglende ressourcer til uddannelserne bliver blandt andet forsøgt afhjulpet gennem privat sponsorering, og indsats fra ikke-statslige organisationer (som Ungdomsforbundet, der vel at mærke er finansieret af staten).

Garantien ligger i sidste instans dog stadig (eller igen) hos familien. Den går i praksis ind og dækker de mange huller, der, set med vores øjne, er i det statslige forsorgssystem. Hvis man derimod sammenlignede det kinesiske system med systemet i andre fattige lande (Indien og mange lande i Afrika), ville man måske mere lægge mærke til, hvor meget der er mellem hullerne.

Børn har ifølge grundloven pligt til at understøtte deres gamle forældre, hvis de ikke har nogen pension. De eneste på landet, der regnes for værdige til at komme på plejehjem, er gamle uden levende børn eller anden familie. De arbejdsløse er henvist til støtte fra familien for at kunne overleve. Familie og venner må skaffe kapital, hvis nogen i deres kreds vil starte egen virksomhed, fordi det ikke er muligt for enkelt personer at optage lån i banken. Familien er så stor en støtte for dens medlemmer, at det med rette regnes for den største ulykke, sorg og skam ikke at have nogen. Her slår landets før-industrielle karakter igennem og overskygger den socialistisk-centralistiske statsopbygning, som igen var baseret på det kejserlige despoti.

Hatla Thelle

Forslag til litteratur:

Peter R. Baehr (a.o.)(eds.), *Human Rights: Chinese and Dutch Perspectives*. Haag 1996.

Michael Davis (ed.), *Human Rights and Chinese Values*. Hong Kong, 1995.

Wing Lo and Joseph Cheng (eds.), *Social Welfare Development in China, Constraints and Challenges*. Chicago, 1997.

E.P. Mendes and A-M Træholt, *Human Rights: Chinese & Canadian Perspectives*. Ottawa, 1997.

Hatla Thelle (ed.), *Political Development and Human Rights in China*. København, 1998.

Linda Wong and Stewart MacPherson (eds.), *Social Change and Social Policy in Contemporary China*. Hong Kong, 1995.

Benedikts Regel

Af Michael Sterll, mag. art. forskningsstipendiat, Botanisk Museum, Københavns Universitet

Regula Monachorum Sancti Benedicti. Oversættelse ved Brian Møller Jensen med indledning af Alf Härdelin. Museum Tusulanum. København 1998. 186 sider. Bogladepris 198 kr.

I det korte afsnit *Om Teksten* nævner oversætteren, at Benediktinerreglen næst efter Vulgata-biblen er den tekst, der foreligger i det største antal middelalderlige afskrifter. Med samme ret kunne han have anført, at det samme gør sig gældende med hensyn til citation. I en meritering af middelalderlige forfattere efter citationsoptælling vil Benedikt af Nurcia utvivlsomt komme ind på en førsteplads med den hellige Augustin som en flot nummer to.

I forbindelse med et middelalderår kan man derfor næppe forestille sig en mere relevant udgivelse end en første komplet oversættelse af netop dette værk. Og da der tilmed er tale om en ganske fremragende oversættelse med fornuftige og ganske korte indledninger i forlagets sædvanlige gode boghåndværk, er der al mulig grund til at glæde sig.

Benedikt af Nurcia (ca. 480 – 547), der voksede op i en velstillet, umbrisk familie, følte sig allerede i sin tidlige ungdom tiltrukket af et liv i søgen efter Gud. Denne vending ”et menneske, der søger Gud” er senere blevet den klassiske definition på en munk. Han deltog i flere klostergrundlæggelser i sin hjemegn, før han i 529 – sammen med en gruppe meningsfæller – grundlagde klosteret Monte Casino i bjergene syd for Rom, hvor han blev valgt til abbed. I nabolaget til Monte Casino grundlagde hans søster – Den hellige Scolastica – på nogenlunde samme tid et tilsvarende kloster for kvinder.

Disse få standardoplysninger, som på ingen måde gør krav på at repræsentere den historiske sandhed, er, hvad man med nogenlunde sikkerhed mener at vide om forfatteren til Benedikts Regel.

På det tidspunkt, hvor det europæiske munkevæsen endnu var i sin vorden, var der tale om to meget forskellige udviklingstendenser. Den ene – der dengang var så absolut domi-

nerende – gik i retning af små samfund af eneboere, der sluttede sig sammen i relativt løse strukturer uden mere formelle rammer, mens den anden – der efterhånden blev enerådende i den vesterlandske kristendom – dannede gennemorganiserede bofællesskaber, hvor selve det formulerede udtryk for fælleskabets organisation – Regelen – blev et centralt aspekt i munkenes tilværelse, samtidig med at munkevæsenet blev en bærende struktur i Europas identitet.

Benedikt skabte nok det første regelsæt for de europæiske fællesskaber, men derimod grundlagde han ikke Benediktinerordenen. Selve ideen om en ”orden” som en form for international organisation var tiden ganske fremmed, og de tidlige forekomster af udtrykket *ordo monachorum* svarer mere til antikkens betegnelser som *ordo equestris* - ridderstanden, der heller ikke rummer mindelser om noget gennemorganiseret. At tale om en Benediktinerorden i vor forståelse giver først mening efter den cluniacensiske reform i 1100-tallet, hvor en lang række enkeltstående klostre sluttede sig sammen i en fælles organisation på grundlag af en fælles fortolkning af Benedikts Regel.

Nu går Benediktinerreglen herhjemme næppe hen og bliver folkelæsning, men da udgiverne har valgt en paralleludgivelse af den latinske og den danske tekst, har historikere og historisk interesserede fået et såre nyttigt arbejdsredskab i hænde. Jeg skriver med overlæg ikke hér middelalderhistorikere, da benediktinere og benediktinsk spiritualitet så afgjort ikke er reserveret middelalderen.

Netop derfor har den latinske tekst – modsat så mange andre – aldrig været svært tilgængelig, og tosprogede udgaver og fyldige kommentarer har heller ikke været savnet. Den eneste egentlige danske udgivelse har imidlertid hidtil været Peter Schindlers delvise oversættelse fra 1929, hvor de mere ”tekniske” afsnit om klosterets dagligdag – specielt omkring organisationen af tidebønnen – var udeladte. Schindlers argument herfor var, at danske benediktinere kendte den slags i forvejen, mens

de for alle andre kunne forekomme overflødige, men dermed gik en stor del af tekstens anvendelighed desværre tabt for andre dødelige. En sådan udeladelse forekommer mig i øvrigt i direkte modstrid med den benediktinske vægtning. Dertil kommer, at selv om Schindlers oversættelse er filologisk fortræffelig, er den præget af oversætterens noget finurlige sprogtone.

Efter de mange roser til den foreliggende udgivelse et par kritiske punkter. De indledende afsnit og noteapparatet stiller nok for store krav om indforståethed. Ikke alle læsere kan forventes at være oblater i hverken Benedikts eller i nutidig benediktinsk forstand. Oblater er hér ikke en betegnelse for kedelige kiks og klistermærker, men for sekulære medlemmer af ordenen og på Benedikts tid for de børn, der voksede op i klosterets varetægt. På den anden side forekommer det yderst rimeligt, at indledningen ikke lægger op til en egentlig redegørelse for Vesterledens Munkevæsen. Imidlertid er omslagets oplysning om

reglen direkte forvirrende: *Den bruges stadig i nutidens benediktinerkloste og i f.eks. Vor Frue Kloster på Åsebakken*. Åsebakken i Birkerød er ét af Danmarks to aldeles nutidige benediktinerklostre, hvortil kommer yderligere to cistercienserklostre, der ligeledes lever efter reglen. At benævne en af de centrale tekster til Benediktinerreglens forståelse – *Regula Magistri* – som Magisterreglen er vildledende og et udtryk for dansk hjemmestrikkethed; det drejer sig ikke om leveregler for magistre, men om en *læremesters* forskrifter til sine disciple. Dette står i markant modsætning til Benedikts regel, hvori netop den raffinerede balance imellem abbedens funktioner som læremester, hyrde og Guds tjeneres tjener er aldeles central. Endelig kunne de nutidige afsnit, der indleder oversættelsen med fordel være samarbejdet.

Disse petitesser skal på ingen måde ændre det generelle billede af en god, nyttig og smuk udgivelse.

Michael Sterll

Skånes middelalder fra A til Z

Af Henrik Lerdam, *cand.mag., ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet*.

Tor Flensmarck: *Skånelands Medeltid. Orter & Ätter. Del A. MonitorFörlaget 1999, 133 s.*

Mange historikere, der har beskæftiget sig med Skånelandenes ældre historie, har sikkert savnet det ikke eksisterende bind af Traps *Danmark* omfattende disse gamle danske provinser. For alle, der har følt dette savn, vil der være god hjælp at hente i Tor Flensmarcks *Skånelands Medeltid. Orter & Ätter*.

Tor Flensmarck er redaktør af *SAXO Kulturhistorisk Årsbok för Skåneland*. Han er uddannet jurist, men har i mange år forsket i det middelalderlige Skånelands genealogi, heraldik og ejerforhold. Resultatet af forfatterens studier vil i den kommende tid blive publiceret i alfabetisk rækkefølge i *Skånelands Medeltid. Orter & Ätter*, hvoraf det første bind omhandlende bogstav A nu foreligger.

Værket tilstræber ikke en komplet udredning af samtlige stednavne eller steder, men er hovedsagelig en gennemgang af de steder,

hvorom der i kilderne findes personoplysninger om ejere eller brugere. Undersøgelsen omfatter jordegods, personer og slægter i Skåne, Halland, Blekinge og Bornholm i middelalderen og frem til omkring 1530-1550.

Første binds 126 opslag fordeler sig på fire kategorier. Stednavne udgør den største kategori med 106 opslag, 4 opslag omhandler slægtsnavne, enkeltpersoner med et fornavn begyndende med A findes i 9 opslag, mens 7 opslag omhandler et bestemt heraldisk våbenbillede.

Hvert opslag om et stednavn indeholder i overskriften oplysninger om sogn, herred og landsdel. Herefter gennemgås med udførlige henvisninger alle de kildesteder, hvor det behandlede stednavn optræder. Hvor det er muligt, vises slægtsforholdene omkring stedet med stamtavler og de implicerede personers segl eller bomærker.

De fire slægter, der gennemgås, hører ikke til landsdelens største, ja de kan knap nok siges

at være skånske. Den overvejende fynske slægt Akeleye får først i slutningen af 1500-tallet forbindelse til Skåne og Halland, og den jyske slægt von Andersen, hvis stamfader blev adlet 1450, er medtaget, fordi et tipoldebarn 1655 bliver gift med biskoppen i Lund. Begge de nævnte slægter er tidligere behandlet i *Danmarks Adels Aarbog*. Desuden nævnes tre medlemmer af den lybske patricierslægt van Alen, der var aktive i Skåneland, og en Peder med tilnavnet Askebrenner. Man fornemmer forfatterens bestræbelser på at gøre opslagsværket så altomfattende som muligt.

De fleste opslag om enkeltpersoner indeholder blot en henvisning til en nærmere udredning under vedkommendes slægtsnavn eller våbenbillede.

De mest originale opslag er forfatterens gennemgang af forskellige heraldiske våbenbilleder. Vi får her en behandling af brugen af et anker i segl og bomærker, heriblandt en stamtavle over slægten Neb samt en række borgere i Malmø og Lund, der benytter ankeret i forskellige former og muligvis er en gren af denne skånske højadelsslægt. Desuden

behandles brugen af segl, hvori der indgår en arm i forskellige kombinationer.

Skånelands Medeltid. Orter & Ätter kommer i alt til at omfatte ca 2500 sider og bliver afsluttet med et registerbind indeholdende ekskursor, oversigter, registre og kort.

Samlingen af dette kæmpe puslespil af steder, personer og heraldik er en imponerende bedrift af en enkelt privatforsker, og det er yderst prisværdigt, at resultatet nu kommer ud til en større kreds.

Selv om de fleste af oplysningerne naturligvis kan findes spredt i diverse trykte kildeudgaver, i stamtavlerne i *Danmarks Adels Aarbog* og for heraldikkens vedkommende i Ran Ranekes *Svenska medeltidsvapen*, indeholder *Skånelands Medeltid. Orter & Ätter* både nye oplysninger og ajourføringer og mange litteraturhenvisninger, der ikke findes andre steder. Med de lovede afsluttende registre og oversigter og de mange krydshenvisninger undervejs er der ikke tvivl om, at vi her får et særdeles nyttigt opslagsværk, der vil være uomgængeligt for alle, der beskæftiger sig med det gamle østlige Danmarks historie.

Henrik Lerdam

Om forbrydelse og straf

Af Michael Sterll, mag. art. forskningsstipendiat, Botanisk Museum, Københavns Universitet

Cesare Beccaria: Om forbrydelse og straf. Oversættelse ved Sven Helles med indledning af Ditlev Tamm. Museum Tusculanum. København 1998. 221 s.

“For at en straf aldrig skal blive en voldshandling begået af en eller mange mod en privat borger, må den frem for alt være offentlig, hurtig, nødvendig, så lille som mulig efter de givne omstændigheder, udmålt i forhold til forbrydelsen og dikteret af loven.”

Beccaria: ‘XLVII.

Om forbrydelse og straf er en af de vigtigste, vægtigste og mest indflydelsesrige bøger, der er skrevet om samfundets indretning. Nu foreligger den - mere end 200 år efter - for første gang på dansk i en mønstergyldig oversættelse og i en overmåde nydelig udgivelse. Læs den og lær af den. Det burde

vel egentlig kunne gøre det ud for en anmeldelse.

Alligevel skal Cesare Beccarias værk og den nye danske udgave have nogle flere - og stort set lige så uforbeholdne - ord med på vejen.

Kort før 200-året for førsteudgaven blev jeg for første gang præsenteret for bogen, for dens betydning og for dens forfatters sære levned. Jeg læste mig med stort besvær igennem et par udleverede tekstprøver og lånte ved hjemkomsten en dansk udgave af en belæst jurist: Andreas Christian Alstrups oversættelse fra 1796-98, der bestemt ikke er noget sprogligt mesterværk.

Den fandt jeg - om muligt - endnu mere ulæselig, men i megen senere læsning dukkede der hele tiden henvisninger op til Beccarias værk og til dets betydning for europæisk kultur og menneskesyn. Jeg fik omsider læst værket i én eller anden engelsksproget udgave, og så

havde jeg samtidig billedet af den lille, lidt fedladne forfatter i sit fine rokokotøj og hans hjertegribende ægteskabshistorie sammen med Piranesis serie af fængselsfantasier *Carceri d'Invenzione*. Umulige størrelser at få passet sammen.

Cesare Beccaria Marchese di Benesana (1738 - 94) blev født i de bedre kredse i Milano i en periode, hvor Lombardiet var en provins i Det østrisk-ungarske Kejserrige. Han gik i skole hos jesuitterne ganske som James Joyce og Fidel Castro og havde nogenlunde samme indtryk af sin skolegang. Han studerede astronomi og matematik på universitetet i sin hjemby og supplerede denne uddannelse yderligere med juridisk embedseksamen fra universitetet i Pavia. Han blev topembedsmand i provinsen og professor i nationaløkonomi. I 1761 giftede han sig dybt under sin stand med den kun 17-årige Teresa Blasco, efter at hans onde fader havde holdt sin forvorpne søn i husarrest igennem flere måneder. Herefter synes hans unge hustru at have holdt ham lige så bundet til hjemmet, selv om fremgangsmåden nok har været en anden. Han afviste stort set alle de smigrende tilbud om at besøge Europas universiteter og magtcentre, der var resultatet af hans bog. Den eneste undtagelse blev et kortvarigt ophold i Paris i 1776, hvor han blev mødt og fejret af tidens førende navne. En succesrejse - hjemmefra kendte han til at føre sig frem i de rigtige kredse - men brevene til den elskede Teresa hjemme i Milano er dybt rørende.

I 1762 var han sammen med en kreds af ligesindede med til at stifte *Accademia dei pugni* én af mange lærde cirkler i Milanos universitetsverden. Under samværet hér sammenfattede han sine egne og sine åndsfaellers tanker omkring menneskesyn og strafferet i værket *Dei Deletti e delle Pene*. Førsteudgaven udkom i 1764 og er et overordentligt sammenhængende og gennearbejdet værk med en ganske udpræget personlig stil. Da værket hurtigt vandt udbredelse og anerkendelse, fik flere af "de hårdtslående" travlt med at kræve deres del af æren; der er da næppe heller tvivl om, at deres lærde samtaler har været inspirerende, men værket fremstår som udpræget personligt.

Overvejelser om forbrydelse og straf var

selvklart ikke et nyt fænomen, men tanker om en egentlig strafferetspleje var ganske ny omvendt i fuld overensstemmelse med oplysnings-tidens ideer. Et af de helt store problemer ved en nutidig læsning af Beccaria er netop, at mange af hans ideer i dag er slået igennem og forekommer så indlysende rigtige og dermed uoriginale, mens enkelte forekommer os sært tidsbundne eller hjemmehørende i Langtbortistan eller USA.

Beccaria gør op med sin samtids dominerende forståelse af straffe som gengældelse efter "øje for øje og tand for tand"-princippet og sætter i stedet en balanceret dobbelthed imellem det utilitaristiske og det humane. Han opfatter alle kategorier af forbrydelser som krænkelse af "samfundspagten" og dermed som brud på naturretten, og han ser straffen som et middel til at kompensere for denne krænkelse. En straf må derfor være nøje afstemt med graden af krænkelse og skal derudover have generalpræventiv effekt. Det præventive opnås ikke ved at gøre den enkelte straffehandling så skræmmende som muligt, men derimod ved at sikre en så hurtig, konsekvent og forudsigelig indgriben fra samfundets side som overhovedet muligt. Han afviser således helt generelt dødsstraf og hér specielt den kvalificerede dødsstraf samt anvendelse af tortur også i forbindelse med opklaringsarbejdet. Han fremhæver, at mere humane straffe ikke fører til en stigning i antallet af forbrydelser eller i disses grovhed, men at mildere straffe tværtimod synes at mildne hele samfundets sociale adfærd og herunder også forbrydernes grovhed. Hvis straffen for at stjæle én af pater Josephs kapuner er den samme som for at dolke naboen, er der intet incitament for misæderen til at begrænse sig til spisekammertyverier.

Derimod synes Beccaria ikke at have overvejet muligheden af straf som resocialisering, selv om netop denne tanke var meget fremme i samtiden. Under hele den europæiske ekspansion var det uhyre almindeligt at sende lettere anløbne eksistenser til kolonierne, hvor de fik mulighed for et nyt liv i en ny verden. Ind imellem med succes; en god del af det pænere australske borgerskab havde Botany Bay som første adresse.

Allerede ved sin fremkomst fik bogen stor

udbredelse, og den kom da allerede i forfatterens levetid i ganske mange udgaver, oversættelser og bearbejdelser. Nogle med Beccarias egne udvidelser og andre som rene pirat-udgivelser. Det hører med til historien, at selv om langt de fleste oplag udkom anonymt og med fiktive tryksteder, var der på intet tidspunkt alvorlig tvivl om forfatterens identitet, og selv om bogen hurtigt kom på *Index librorum prohibitorum*, blev der aldrig fra Kirkens side lagt hindringer i vejen for Beccarias videre karriere. Ind imellem kan dette spil imellem de intellektuelle og Den hellige Inkquisition antage næsten parodisk karakter. Det var forbudt alle rettroende at læse og besidde de forbudte bøger og selvklart også at bidrage til deres udbredelse; at få en bog på *Index* betød imidlertid en sikker salgssucces, og bøgerne blev derfor forsynet med fiktive tryksteder i det formørkede Nord, selv om bogtrykkeren levede et yderst respektabelt liv i Livorno.

Beccaria valgte at fremstille sit yderst delikate emne med stor takt og i yderst abstrakte og generelle vendinger. Måske er det netop derfor, at værket har bevaret så megen levedygtighed. Men få år efter dets fremkomst skrev Voltaire en omfattende kommentar og varm anbefaling, der ofte trykkes med - og således også i den foreliggende udgave - som bilag til belysning af værkets receptionshistorie. Og den gamle ironiker lagde så sandelig ikke fingrene imellem; hér får vi alle de udpenslede detaljer om kronede og mitrerede hoveders grusomheder og slibrigheder, som i samtiden

måske nok bidrog til opslutningen omkring Beccarias ideer, men som i dag forekommer som et stilbrud og som sært uvedkommende.

Om forbrydelse og straf fik som nævnt stor betydning og er - beklageligvis - fortsat en inspiration til en mere rationel og human retspleje. På mange områder - selv herhjemme - er hans og oplysningstidens idealer endnu langt fra gennemførte. Med de senere års debat om rockergrupperes adfærd og om samfundets reaktioner herpå kan det fortsat være værd at læse hans overvejelser om ære og dueller.

Den nu foreliggende danske udgave med en grundig omtale og indføring til forfatteren og værket af oversætteren, Sven Helles, og en nydelig indledning af Ditlev Tamm er stort set forbilledlig. Jeg savner dog en mere konsekvent forståelse for emnets og bogens historicitet og er en smule irriteret over, at nordeuropæere omtales med deres hjemmestrikkede, danske folkeskolenavne, mens italienere og den slags angives rimeligt korrekt. I Voltaires kommentar, Kapitel XIV optræder således en engelsk kong Rikard III sammen med Henrik VII og Jakob II, og i Kapitel XV møder vi en spansk kong Karl II. Noteapparatet er omfattende og grundigt, og man har undgået den så ulidelige tilplastring af selve teksten med sære tegn og gerninger.

Beccaria slutter sin afhandling med de linier, der er anført som indledning. De er som hele resten af det beskedne skrift værd at lægge sig på sinde.

Michael Sterll

Historisk-poetisk oplysning

Af Jes Fabricius-Møller, *ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet*

Ole Vind: *Grundtvigs historiefilosofi*, Gyldendal 1999, 645 s., kr. 300

Grundtvigs historiske skrifter er - som Hans Hauge har formuleret det - sunket ned i litteraturhistorien og betragtes i dag ikke længere som tilhørende den faghistoriske tradition men som en religiøs romantikers fantasi over folkeslagenes skæbne. Af samme grund beskrives Grundtvig oftest som enten digter eller præst, gerne som digterpræst, sjældnere som teolog, pædagog, filosof eller

historiker. Det er Ole Vinds påstand i sin disputats, at Grundtvigs værk lader sig indordne under genrebetegnelsen historiefilosofi.

Grundtvigs virkningshistorie er kolossal i Danmark. Gennem grundtvigianismen har vi forestillingen om, at vi danskere er særligt disponerede for frihed, folkestyre og fredelig sameksistens. Men denne virkningshistorie har sin egen særlige historie, idet de flestes kendskab til Grundtvig ikke stammer fra egen læsning af ham men fra andres mere eller mindre grundige læsninger formidlet gennem

folkelige foredrag, undervisning og populære bøger. Grundtvigianismen skygger for dens ophavsmand. Og sandt at sige er han heller ikke nem. Så klokkeklar og frisk hans poesi er, lige så dunkel og forskruet er hans prosa - især for en nutidig læser. Der er intet folkeligt over hans sprog, der er bygget op over en række begreber, hvis betydning først opklares med kendskabet til det samlede forfatterskab. Derfor bliver han også misforstået og tilskrives holdninger, som i virkeligheden skyldes hans exegeter. Denne bog er en ganske anvendelig håndbog for dem, der ikke gider læse Grundtvig. Ole Vind har sammenstillet Grundtvigs forskellige skrifter med historisk indhold i en synoptisk og overskuelig verdenshistorie. Her kan man lade sig informere om Grundtvigs gennemført politisk ukorrekte syn på for eksempel korstogene eller negerlaveriet.

Selvom Grundtvig var nationalist og stadig i dag inddrages i debatten om den danske nationalitet, var han ikke nationalhistoriker i samme forstand som de fleste af sine samtidige. Grundtvig skrev nemlig aldrig nogen Danmarkshistorie. Derimod nåede han at skrive sig igennem verdenshistorien adskillige gange både på prosa og vers men med det formål at fremstille de nordiske folks særlige rolle. Grundtvig forstod verdens- eller universalhistorien ud fra en bibelsk optimisme, som skal adskilles fra oplysningstidens optimisme. Grundtvig forblev tro mod Bibelen: Skabelsesberetningen, profetierne, Daniels Bog og især Johannes Åbenbaring, da stort set alle andre havde forladt den. Gennem 7 aldre skulle 7 menigheder - det vil sige folkeslag - bringe verden og menneskeheden frem mod en genskabelse af den oprindelige paradisiske tilstand, hvorfra mennesket var faldet 6000 år tidligere. Den nordiske - og især den danske - menighed var den sjette af disse, og den syvende skulle da være den indiske. Historiens endemål - Gylden-Aaret eller Forklaringsmaalet - var for Grundtvig en opløsning af den babelske sprogforbistring, en forenelse af splittetheden i verden - „den sande friheds overensstemmelse med fornuften og sandheden.“, som det hedder om Fichtes historiefilosofi. (s. 89) Den proces, der fører frem til dette mål, er en stadig oplysning af slægtledene, og Grundtvig så ikke ubeskedent sig selv som en

af sin tids - ja fremtidens - fremmeste oplysere. Han løb sig nogle staver i livet med sit stridbare rethaveri.

Hos Grundtvig spiller sproget en særlig rolle, fordi menneskets evne til at tale - og finest i poesien - betragtes som en rest af gudbilledligheden; og vores ord som et relikv af Skaberordet. Historiefilosofi bliver tanken imidlertid først, når opdelingen i de forskellige sprog bliver opfattet som andet end blot en ulykkelig tilstand, der skal afbødes. „Tungemålenes forvirring efter Babel bliver faktisk forsynets tvangsmodning af en uvillig menneskeslægt, der ikke kender sit eget bedste!“ (s. 273). Sproget bliver da også som åndens manifestation især i sin poetiske udformning det vigtigste redskab til oplysning.

Gylden-Aaret kommer ikke med dommedag men med det forudgående tusindårsrige. „Det originale i Grundtvigs syn ligger jo ikke i hans fastholden af den traditionelle kristne tro på den kommende Dommedag, kødets opstandelse og det evige liv, men i den udviklingsoptimisme, som så frem til at forklarelsens bjerg før Dommedag - gennem fortsat vækst i oplysning, kristelig og menneskelig.“ (s. 428) Ole Vind gør ligefrem Grundtvig til en fortæller for først og fremmest friheden men også ligheden og broderskabet, dog ikke i en rationalistisk men derimod i en evangelisk betydning. Grundtvig var før 1848 overbevist tilhænger af den oplyste enevælde og bestemt ikke demokrat, og da han undlod at stemme for Grundloven i 1849, var det med en herdersk afvisning af den lov, der var blevet til „mest efter franske og tyske Mønstre“ og „slet ikke er i det Danske Folks Smag og kan derfor langt snarere gjøre Skade end Gavn“. (s. 446) Hans senere opbakning bag Grundloven og den frie valgret skyldes ikke mindst en historiefilosofisk erkendelse af, at gjort gerning ikke stod til at ændre.

Ole Vind tilhører ikke den meget store del af Grundtvigs fortolkere, som forsøger at redde Grundtvig, at gøre hans tanker anvendelige for eftertiden. Ole Vind - cand.scient af uddannelse - er ikke grundtvigianer, hvad hans stilling som lærer ved Grundtvigs Højskole ellers måtte lade formode. I hans udlægning blev Grundtvigs historiefilosofi allerede forældet i hans egen levetid, og den er ikke blevet

mere aktuel siden. Til gengæld bliver Grundtvig nu sat ind i en større idéhistorisk sammenhæng, og det er tesen, at Grundtvig hører til blandt sin samtids især tyske historiefilosoffer som Herder, Schelling, Fichte og ikke mindst fætterten Heinrich Steffens, men samtidig at han føjede originale elementer til for at skabe sin helt egen version af universalhistorien. Hvis Grundtvig ifølge Ole Vind overhovedet har aktualitet i dag, er det ikke mindst i kraft af de dele af hans tankegang, som han delte med oplysningstraditionen. Det særligt grundtvigske forkaster Ole Vind gerne med den noget firkantede betegnelse bibelfundamentalisme. Man fornemmer forfatterens generelle modvilje mod religiøsitet i almindelighed og luthersk teologi i særdeleshed.

Samtidig med at Ole Vind skriver Grundtvig ind i en tysk oplysningstradition - mindre den franske og slet ikke den engelske - nedtoner han også betydningen af de brud, som man har set i Grundtvigs liv, især som det kommer til udtryk i Kaj Thanings disputats fra 1963, hvori 1832 står som det afgørende år, da Grundtvig indså nødvendigheden af en adskillelse af det kristelige og det sekulære, udtrykt i det bekendte citat „Menneske først og kristen så, det er et hovedstykke.“

Ole Vind fører diskussionen frem til i dag, og da bliver det klart, at man ikke kan diskutere modernitet og postmodernitet, endsige forsøge at tage et opgør med det moderne, uden at trække trådene tilbage til det 18. århundrede. I postmodernitetens navn siges meget fladbundet sludder, der i virkeligheden er blege afskygninger af diskussioner, der blev ført for både 100 og 200 år siden.

Når man som Ole Vind så entydigt ønsker at gøre Grundtvig til en del af den moderne oplysnings- og fremskridtstradition, må nogle af nuancerne i billedet gå tabt. Der mangler en forklaring på, at Grundtvig både kan være inspireret af Herder og tilhøre den oplysnings-tradition, som Herder netop gjorde op med. Samtidig var Grundtvig chiliast; det vil sige han troede på 1000-årsrigets komme (Joh.Åb. 20.1-6). Troen på fremskridtet i det dennesidige havde han fra kirkefaderen Irenæus fra det 2. årh., men i det store hele var Forsynet den egentlige ramme om hans historiefilosofi. „Vil nogen Guds forsætter hæmme/ Han nødes til selv dem at fremme“ som Grundtvig skrev om Moses' skæbne i Egypten. Kun ved hjælp af et meget elastisk fremskridts- og oplysningsbegreb kan det lade sig gøre at fastholde billedet af Grundtvig som oplysningstænk.

Til gengæld giver det god mening at tale om grundtvigianismen som en naturlig følgesvend for den socialdemokratiske udviklingsoptimisme i vort århundrede, som Henning Fønsmark har peget på. Denne tradition bygger bl.a. på Thanings udlægning af Grundtvig, som Ole Vind netop søger at gøre op med.

Det er en uhyre velskrevet og klar bog, og den fortjener lidt mere modstand end den fik ved forsvarshandlingen den 28. maj 1999. Især må man håbe at kyndige idéhistorikere og teologer vil gå i kødet på den, for der er problemer nok at tage fat på. Historikere vil kunne glæde sig over den første fuldstændige gennemgang af Grundtvig som historiker og for den skal Ole Vind have tak. Hvornår kommer mon bogen om Holberg som historiker?

Jes Fabricius-Møller

Nyt lys over „det mørke Jylland“

Af Peter Henningsen, ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet

Ellen Damgaard, Mette Guldberg & Poul Holm (eds.): A North Sea Region. West Jutland and the World, II. Proceedings of the Lemvig Conference April 3-5, 1995. Fiskeri- og Søfartsmuseets Studierisere, nr. 11 - Esbjerg 1998, Pris: 150 kr. samt Mette Guldberg: Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850. Landbohistorisk Selskab 1999, 297 s., ill. Pris: 168 kr.

Siden etnologen Johannes Møllgaard i slutningen af 1980'erne lancerede sin tese om „det mørke Jylland“ og „verdensmarkedet“ har historikerne og etnologerne i stigende grad fået øjnene op for, at det vestlige Jylland ikke blot var en perifer afkrog i det danske rige, men også et til tider dynamisk center for økonomisk innovation. Møllgaard påviste f.eks., at Sallingområdet havde meget tætte kontakter med det

nordtyske marked via sin store studeeksport samt at Sallingboerne havde et noget større kulturelt udsyn end normalt blev forbundet med de „tilbagestående vestjyder“.¹ Allerede Hugo Matthiessen havde i 1939 været inde på samme problemstilling, selv om hans holdning til vestjyderne mildest talt var tvetydig: på den ene side var de velhavende, driftige og vidsynede, på den anden side var de oldnordiske, middelalderlige, konservative og reaktionære grænsende til det groteske.²

Det er bl.a. Hugo Matthiessens og Johannes Møllgaards synspunkter, der krydser hinanden og efterprøves i forskningsrapport nr. 2 fra netværket West Jutland and the World's anden konference i Lemvig fra 1995, hvor hovedparten af konferencens bidrag er publicerede. Siden 1991 har museerne i Ribe og Ringkøbing amter formuleret en række projekter og seminarer under overskriften „Vestjylland og verden“, hvor hensigten har været at underkaste Vestjylland en fornyet forskningsindsats med særligt henblik på at placere området inden for sin nordeuropæiske kontekst, såvel økonomisk som kulturelt og socialt. Siden den spæde start i begyndelsen af 1990'erne er netværket yderligere blevet udvidet med forskere fra England og Nordtyskland, der, ligesom deres danske kolleger, arbejder med nordeuropæisk regionalhistorie. Uden for netværkets regi har andre jyske museer også haft gang i deres egne projekter, bl.a. Grindsted Vorbasse Museum, der med økonomisk støtte fra Den jyske Sparekasse udgav en trilogi om egnens historie fra 1700-tallet til idag.³

Temaet for netværket Vestjylland og verdens anden konference, der blev afholdt i Lemvig i april 1995, var regional historie, og bidragene på konferencen kom vidt omkring i tema, tid og rum. Den amerikanske historiker, Frank B. Tipton, kom helt fra University of Sydney i Australien for at fortælle om sin regionalhistoriske forskning, hvor han bl.a. argumenterede for, at den inden for økonomisk historie så almindelige opdeling af samfund i *traditionelle* og *moderne* i realiteten var helt uanvendelig. Denne opfattelse implicerer, hævder Tipton i sit bidrag, at de såkaldt traditionelle samfund alle var statiske, selvforsynende, homogene mv., mens de moderne samfund var innovative, fremsynede, heterogene m.m. De traditionelle

samfunds tilbageståenhed blev i løbet af 1800-tallet afhjulpet ved hjælp af de nye nationalstater, der gjorde samfundet *moderne* og dermed også gav økonomisk indsprøjtning til tidligere randområder. Men dette passer ganske enkelt ikke, siger Tipton. Hans regionalhistoriske forskning viser derimod, at de handelsmæssige regioner, der eksisterede før nationalstaterne trak deres skarpe grænser, slet ikke svarer til den almindelige stereotypi. Tværtimod. De nye nationalstaters emsige grænse-udtækning og opstilling af toldmure og andre handelsmæssige barrierer fik den regionale økonomi til at bryde mere eller mindre sammen. Man måtte nemlig opgive gamle økonomiske og handelsmæssige mønstre og i stedet rette dem ind ad mod staten og statens hovedstad. Eftertidens nationalistisk prægede historieskrivning fremstillede efterfølgende regionerne som tilbagestående områder. Dette må der, ifølge Tipton, rådes bod på ved at inddrage den regionale dimension i den økonomiske historie og ved i langt højere grad end tidligere, at analysere den regionale økonomi i stedet for, eller sammen med, den nationale.

Også Jyllands traditionelle, sydvendte regionale økonomi og landsdelens regionale identitet blev slået i stykker af nationalstaten, hævder Steen Bo Frandsen i sit indlæg, som mere eller mindre er en forløber for den disputats, han udgav året efter.⁴ Frandsen hævder her, at Jylland på flere områder var en økonomisk og kulturel enhed, hvis indre sammenhold og identitet blev nedbrudt efter demokratiets indførelse i 1848-49 og den moderne nationalstats dannelse. Konflikterne mellem region og hovedstad kom bl.a. til udtryk i diskussionerne omkring de jyske jernbanestrækninger, hvor centralisterne ønskede en jernbane fra Jylland til København, mens de jyske regionalister i stedet ønskede en jernbane ned gennem Jylland til Hamburg, Jyllands *naturlige* økonomiske hovedstad. Men som bekendt gik det anderledes, Jylland blev inkorporeret i den danske nationalstat og alle regionalistiske tendenser undertrykt.

Konferencens øvrige bidrag kredser særligt om Vestjyllands økonomiske relationer til den omgivende verden, særligt til Nordtyskland, Holland og England. De to engelske historikere W. R. Childs og Adrian G. Osler skildrer

dels de handelsmæssige forbindelser mellem Jylland og England i middelalderen og dels den handel på Vestjylland, som havde sit hovedsæde i Newcastle i perioden 1870-1914. Bjørn Poulsen redegør for den middelalderlige handelsstruktur i området mellem Nordsøen og Østersøen og Per Kristian Madsen skildrer det middelalderlige Ribes handelsforbindelser med de hanseatiske byer i Nordtyskland. Esben Graugaard redegør for ægteskabsforbindelserne mellem Vestjylland og Amsterdam og påviser, at et ikke ringe antal vestjyder blev smedet i hymens lænker i Amsterdam i perioden 1600-1800. Hermed mener han bl.a. at kunne påvise, at der var en livlig handels- og arbejdsmæssig trafik mellem Vestjylland og Holland. Også Mette Guldbergs, Per Hauge Mortensens og Klaus J. Lorenzen-Schmidts bidrag kredser om vestjysk økonomi og handel, mens John Kousgård Sørensen og Inger Lise Pedersen beskæftiger sig med jyske stednavne og vestjysk dialekt og identitet.

Rapporten viser, at der er grøde i den vestjyske forskning, og selvom ikke alle bidrag er af lige høj standard kan det ikke overskygge, at Vestjylland langt om længe er ved at blive rehabiliteret inden for dansk historisk forskning. Ingen historikere kan længere slippe afsted med at affærdige Jylland, og særligt Vestjylland, som et tilbageslående reliktområde, uden at skade sit faglige renommé afgørende.

Etnologen Mette Guldbergs bidrag på konferencen kredsedede om produktionen og afsætningen af de såkaldte jyske potter, og hun har senere, via et ph.d.-stipendium på Esbjerg Fiskeri- og Søfartsmuseum, fået lejlighed til at gå mere i dybden med emnet. Resultaterne af hendes anstrengelser er nu blevet udgivet under titlen „*Jydepotter fra Varde-egnen*“. Oprindeligt havde hun tænkt sig den lidt mere fancy titel „*Bønder i verdenshandelen*“, men som arbejdet skred frem måtte hun erkende, at billedet mildt sagt var noget idealiseret. Af og til fik 1990'ernes Vestjyllandforskning nemlig en tendens til at kamme over og havne i den stik modsatte grøft, således at vestjyderne ikke blot rehabiliteredes, men endog udnævntes til moderne, innovative spydspidser i et traditionelt og feudalt gumpetungt Danmark, hvor de fynske og sjællandske bønder drev den af på mødningen, mens vestjyderne knoklede i europæ-

iske handelsnetværk og ophobede international kapital på kistebunden. Men sådan forholdt det sig nu alligevel ikke. Godt nok var de vestjyske pottemagere og pottehandlere driftige bønder og handelsmænd, men de kom alligevel ikke meget længere hjemmefra end andre danske bønder. Faktisk kom de almindeligvis ikke længere end til Hjerting, hvor de afsatte deres produktion til søfolk fra Fanø, der igen sejlede potterne til Nordtyskland, hvor de videredistribueredes. Og ganske vist tjente pottebønderne penge på deres produktion, men velbeslåede matadorer blev de nu ikke af den grund og international kapital skulle man nok kigge langt efter i Pottejylland.

I bogen undersøger Mette Guldberg produktionen af jydepotter i Tistrup sogn (Øster Horne Herred), der var et af de store pottesogne i det sydvestlige Jylland. Hendes hovedformål er at finde ud af, hvilken betydning potteproduktionen havde for den sydvestjyske befolkning og for områdets udvikling. Derfor undersøger hun bl.a. potteproduktionens størrelse og baggrund og hvad produktionen betød for den enkelte husholdning i sognet: hvad betød det f.eks. for den enkelte hushold og for egnen, at man indgik i en eksportrettet produktion af ikke-agrarer produkter? Hvort stort var markedet for sorte potter og på hvilken måde indgik den regionale økonomi i den internationale handel, og havde bøndernes vareproduktion og handel afgørende betydning for Vestjyllands udviklingsforløb?

Guldberg tager afsæt i Franklin F. Mendels' teori om protoindustrialisering, der forudsætter, at netop områder med tidlig vareproduktion senere udviklede sig til mønstergyldige industriområder i moderne forstand - men med udgangspunkt i Vestjylland kan Mette Guldberg ikke tilslutte sig Mendels' teser.⁵ Snarere tværtimod. De af Mendels hævdede karakteristika ved et område med protoindustri holder ganske enkelt ikke stik, når de appliceres på det vestjyske potteområde.

I bogens andet kapitel går hun tættere på selve potteproduktionen og skildrer produktionsmåden, pottetyperne, brugen af potter mv. og i kapitel 3 underkaster hun pottesognet Tistrup en demografisk og landbrugshistorisk analyse, der dels skal danne forudsætning for at

forstå baggrunden for sognets pottproduktion og dels be- eller afkræfte Mendels' teser om den sociale udvikling i protoindustrialiserede områder. Til sidst skildrer hun, hvorledes de sorte potter eksporteredes fra Varde og Hjerding samt hvilke uden- og indenlandske markeder, der var aftagere af vestjydernes produkter. Bogen afsluttes med et konkluderende essay, hvor der reflekteres over Vestjyllands evt. tilbagestående eller modernitet og hvor bogens konklusioner trækkes op - og det er konklusioner, der for en vestjysk patriot må forekomme nedslående: Vestjylland var nemlig slet ikke det internationale handelscentrum, som bla. netværket Vestjylland og Verden ellers har været med til at fremmane.

Selvom Mette Guldbergs bog af og til handler lidt for meget om demografi og landbrug og lidt for lidt om handel og pottproduktion kan det ikke overskygge, at hun på flere områder leverer vigtige nuanceringer af den nyere tids opfattelse af den vestjyske historie: for det første er Franklin Mendels' stor-slåede protoindustrialiseringsteori ikke det papir værd, den er skrevet på, når den specifikt anvendes på Vestjylland og underkastes en grundig, empirisk efterprøvelse. For det andet var de vestjyske pottbønder ikke de kosmopolitter, som det blandt vestjyske museumsfolk i 1990'erne har været så *comme il faut* at hævde og for det tredje blev pottbønderne ikke så velhavende af deres produktion, at det er værd at nævne.

Ja, det er lige før, at man fristes til at sige, at Mette Guldberg med denne bog sparker vestjyderne tilbage til den tilbagestående, hvorfra de kom. Hendes arbejde maner således til besindighed blandt Jyllandshistorikerne og pointerer, at man bør være varsom med ikke at tage for store ord i munden, når Vestjyllands sociale og økonomiske historie skal beskrives. Det tjener i hvert fald ikke noget formål forlods at udnævne Vestjylland til moderne spydspids i et ellers traditionelt bondesamfund. Vestjylland var nemlig hverken mere moderne eller min-

dre traditionelt end det øvrige land. Det var blot anderledes på en række forskellige områder.

Med „Jydepotter fra Varde-egnen“ er Mette Guldberg sprunget ud som fuldblods historiker i den klassiske, danske tradition. Bogen bærer f.eks. ikke meget præg af, at dens forfatter er uddannet etnolog og ikke historiker af „den gamle skole“. De mange tabeller røber inspirationen fra den kvantitative historieforskning og måden, hvorpå kildematerialet præsenteres og diskuteres hører ligeledes hjemme inden for den gode gamle skrubbetrangsk tradition. Om det er godt eller skidt, er en smagssag, men bogens underholdningsværdi havde nok været noget større, hvis Mette Guldberg havde interesseret sig lidt mere for de kulturhistoriske perspektiver og nedtonet de socialhistoriske og historisk-økonomiske aspekter en smule. Bogen er med andre ord lidt tør sine steder, men alligevel ikke mindre væsentlig af den grund. Det er under alle omstændigheder en tiltrængt og velgørende nuancering af Vestjyllands sociale og økonomiske historie, som Mette Guldberg her har leveret.

Peter Henningsen

¹ Johannes Møllgaard: Det „mørke“ Jylland og „verdensmarkedet“, *Folk og Kultur* 1988

² Hugo Matthiessen: *Den sorte Jyde. Tværsnit af Hedens Kulturhistorie*, Kbh. 1939

³ Peter Henningsen: *Hedens Hemmeligheder. Livsvilkår i Vestjylland 1750-1900*, 1995; Sidsel Eriksen: *Stationsbyens samfund. Folk og foreninger i Grindsted 1880-1940*, 1996 og Søren Byskov: *Tro, håb og legetøj. Landsbyfolk og industrieventyr i Billund 1920-1980*, 1997

⁴ Steen Bo Frandsen: *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*, 1996. Se iverigt Jørgen Mikkelsens anmeldelse heraf: *Den danske nationalstat i jysk perspektiv*, 1066. *Tidsskrift for historisk forskning* nr. 3-1997

⁵ Franklin F. Mendels: Proto-industrialization: The First Phase of the Industrialization Process, *The Journal of Economic History* vol. XXXII, 1972

Balancekunst: mellem eftergiveness og udfordring

Af Adam Holm, ph.d.-stipendiat, Institut for Historie, Københavns Universitet.

Rasmus Kreth: *Pilestræde under pres - De Berlingske Blade 1933-45*. Gyldendal 1998. 480 s. Ill.

Rasmus Kreth, den ene af forfatterne til den roste bog *Flugten til Sverige* (Gyldendal 1995), har begået et nyt værk, denne gang om tolv vanskelige og temmelig turbulente år af *Berlingske Tidendes* historie. Der er tale om et bestillingsarbejde i anledning af *Berlingske Tidendes* 250-års jubilæum i januar i år. Resultatet er dog ikke blevet den sædvanlige gang selvbekræftende firmahistorie, dertil er genstandsfeltet simpelthen for komplekst og kontroversielt. Den foreliggende bog kan heller ikke betegnes som traditionel pressehistorie. Der er snarere tale om et stykke politisk historie i kraft af dens analyse af interaktionen mellem presse og (magt-)politik.

Berlingske Tidende, der som bekendt havde tætte forbindelser til Det Konservative Folkeparti, anskues i relation til andre førende dagblade med partitilhørsforhold, *Socialdemokraten*, *Politiken* og venstrepressen. Inden for det såkaldte "fire-bladssystem" markerede *Berlingske Tidende* sig i årene umiddelbart før og efter nazismens overtagelse af regeringsmagten i Tyskland som det mest pro-tyske af de ikke-nazistiske danske nyhedsmedier. Langt ind i borgerlige kredse herskede der herhjemme, ligesom i Tyskland, en opfattelse af nazismen som en essentielt konservativ bevægelse. Argumentet i Kreths analyse er det velkendte om tidstypiske tendentielle holdninger: det liberale demokrati havde store problemer, og hvem andre end Hitler, spurgte mange borgerlige samtidig med at de lagde afstand til de hjemlige kopi-nazister, kunne i en kriseplaget tid levere varen?

Kreth dokumenterer, hvorledes det danske samfund allerede i løbet af 1933 gradvis blev mere påvirket af det nye tyske regime. Det ses eksempelvis af en omfattende tysk censur af danske aviser i Tyskland sideløbende med en begyndende selvrensens fra danske journalister og avisredaktioners side. Selv om Det konser-

vative Folkeparti lagde afstand til regeringen Stauning-Munchs forsvarspolitik, som blev kritiseret for at være for svag og defaitistisk, var der en vis forståelse for at landet måtte tilpasse sig de ændrede forhold i Tyskland. Denne linie fandt også vej til *Berlingske Tidendes* vægtning af udenrigsstoffet, hvor historier fra bladets Berlin-korrespondent, Cai Schaffalitzky de Muckadell, vedblev at have høj prioritet, selv efter at økonomiske hensyn, begrundet i bekymringen for en mulig læserflugt, foranledigede avisens bestyrelse til at nedtone den imødekommende holdning til det nye tyske regime. Dette gradvise skift sætter forf. meget plausibelt i forbindelse med de interne opgør i konservative kredse, hvor Victor Pürschels mere autoritære og pro-tyske fløj blev sat på plads af Christmas Møller. Helt frem til ansættelsen af Nicolai Blædel som udenrigspolitisk redaktør i 1935 fortsatte *Berlingske* dog med at nyde en høj anseelse hos de tyske myndigheder.

Tyskerne var overraskende opmærksomme på den internationale presse, de fik. Sanktioner i form af bøder, beslaglæggelser eller udvisning af udenlandske korrespondenter blev flittigt taget i anvendelse. I første omgang var det de venstreorienterede blade, herunder de socialdemokratiske, som blev ramt, men senere blev også aviser med en borgerlig holdning sat på den sorte liste. Blædel bragte sig i fokus med sine kritiske artikler om udviklingen i Tyskland. Fra tysk side reagerede man med et midlertidigt forbud mod udgivelsen af *Berlingske* på tysk jord og gesandtskabet i København under Renthe-Fink gjorde hyppige indsigelser. Interessant nok førte det ikke i første omgang til direkte modtræk fra ledelsen i *Berlingske* over for Blædel. Hans holdninger kom ufortrødent til udtryk på lederplads, men i forbindelse med den for nazisterne vigtige afstemning i Saar i 1935 udsendte *Berlingske* ekstra-korrespondenter for at afbøde på virkningerne af Blædels forventede kritiske analyser. Blædel blev angrebet i den nazistiske partipresse, og i Berlin måtte den ellers sympatiske stemte korrespon-

dent undgælde ved ikke at blive inviteret til diverse officielle sammenkomster, blive forfordelt med hensyn til de interviews, han tidligere havde haft første gang til (hvilket bl.a. sikrede ham det eneste danske interview med Hitler) og endda i et par tilfælde at få sin lejlighed ransaget.

I 1936, efter annekteringen af Rhinlandet, udstedte det danske udenrigsministerium påbud til den hjemlige presse om at forholde sig neutralt i behandlingen af Tyskland. Småstatspolitikken satte i betydelig grad sit præg på såvel indholdet som formidlingen af nyheder og features fra den store sydlige nabo. Tyskerne gik senere i 1937 til fornyet angreb på Berlingske, igen som en reaktion på Blædels udenrigsledere.

Truslen om forbud mod at udkomme i Tyskland blev efter intern strid om kompetence mellem propagandaministeriet og Auswärtiges Amt forvandlet til en annonceboycot. Ledelsen af den gamle "tante" begyndte herefter at lægge planer for Blædels fremtid på bladet. Mens den øvrige del af den borgerlige danske presse under Sudeter-spørgsmålet i efteråret 1938 efterkom udenrigsministeriets neutralitetsformaning, skrev Blædel en række artikler, der fik adskillige tyske aviser til at rase og give ham prædikater "der ubelste Friedenssaboteur, der im ganzen Norden überhaupt zu Hause ist". Resultatet blev en ufrivillig orlov til Blædel helt frem til april 1940. I samme ombæring lancerede Berlingske en fornyet tyskvenlig kurs, som formildede de tyske myndigheder i tilstrækkelig grad til at afværge repressalier.

Det ligger umiddelbart for at spørge, hvorfor det var så vigtigt for Berlingske fortsat at kunne operere i Tyskland. I samme åndedrag kan man undre sig over, hvorfor det var så vigtigt for avisen at kunne udkomme i Tyskland, hvor dens læserskare antageligvis var af et beskedent omfang. Svaret er, ifølge Kreth, at Tyskland var et stofområde, som optog den danske offentlighed, hvorfor der foruden den informative funktion var knyttet en direkte økonomisk interesse til eftergivenhedspolitikken. Det var derfor ikke så meget muligheden for at udkomme i de større tyske byer, der interesserede bestyrelsen, som dens viden om, at et sådant forbud automatisk ville fratage

avisen en række gunstige arbejdsbetingelser i Tyskland. Artikler om Tyskland, som af det nazistiske styre ville blive opfattet som provokerende, kunne således i den skærpede oplagskamp mellem aviserne, give konkurrenten en ekstra fordel.

Fra foråret 1939 blev den udenrigsministerielle linie over for dagspressen skærpet, bl.a. gennem en stribe møder mellem udenrigsminister Munch og landets chefredaktører. Udviklingen - tilbageskridtet kunne man fristes til at sige - fortsatte efter krigsudbruddet i september 1939. Danske aviser blev nu i et cirkulære fra Udenrigsministeriet pålagt at bringe tysk stof sideløbende med tilbageholdelse af udenlandske telegrammer, der skønnedes at være for tendentiøse. Med krigen som truende baggrund og med udsigt til at cirkulæret blev afløst af en egentlig lov på området, fjøede de danske aviser sig. Endnu engang kunne man sige. For (romantiske) demokrater er Kreths fremstilling af pressefrihedens langsomme og umærkelige, men så afgjort umiskendelige indskrænkning i *fredstid* ganske nedstemmende læsning, omend af den erfaringsdannende slags.

At situationen ikke forandrede sig til det bedre efter den 9. april 1940 turde være overflødig at bemærke. Berlingskes redaktion under Svend Aage Lunds forsæde affandt sig hurtigt med, at Udenrigsministeriets pressebureau lagde sig mellem besættelsesmagten og pressen. Blædel i 1940 og Ebbe Munck, bladets Stockholmskorrespondent, i 1942, blev ofret på den nye presseordnings alter. I forskellige sammenhænge demonstrerede Lund, bl.a. som medstifter af Dansk-Tysk Forening, at han og dermed Berlingske formåede at tilpasse sig den tyske nyordning af Europa. Tilpasse sig kunne avisen derimod også i takt med krigsudviklingen. Allerede i 1941 var der tegn på et vist kursskifte fra Pilestræde, idet avisen i sin fremstilling af tyskerne kom mere på linie med den øvrige danske presse. Men først i anden halvdel af 1944, d.v.s. efter folkestrejken i København, begyndte Berlingske at udfordre tyskerne. Den tyske pressereferent i det besatte Danmark, Ernst Schröder, var sikker på at Berlingskes ændrede kurs "var møntet på tiden efter krigen", hvilket Kreth ligeledes argumenterer overbevisende for. I

tiden der fulgte de euforiske befrielsesdage var det na-turligvis vigtigt for Berlingske at stå på god fod med de midlertidige "magthavere" fra modstandsbevægelsen. Et par fremtrædende skikkelser fra det illegale miljø blev indsat på redaktørposter i Berlingske, men efter at Svend Aage Lund havde fået rettens ord for, at hans andel i Dansk-Tysk Forening ikke var strafbart, normaliseredes den redaktionelle og forretningsmæssige gang i Det berlingske Hus.

Som det fremgår af ovenstående referat ligger hovedvægten i Kreths bog på mellemkrigstiden. Hans gennemgang følger ikke noget nyt til billedet af mellemkrigstidens ideologiske diskussioner, hvilket dog heller ikke er hans hensigt. Kreth kan med sindsro konstatere, at Berlingske ikke var nazistisk, men netop i den forbindelse havde det været interessant med en mere tilbunds gående analyse af de forskellige højrefløjsschatteringer, der var repræsenterede i avisens stab. Tættest på en sådan afdækning kommer Kreth i sin fremstilling af Schaffalitzky de Muckadell, hvis holdninger i tysk politik blev dækket af Deutschnationale Volkspartei "der meningsmæssigt ikke stod lang fra nazisterne". Hvori den korte afstand mellem nazismen og DNVPs ekstremkonservatisme bestod, havde det som antydning været udbytterigt med en nøjere diskussion af. Der er i øvrigt ikke mange indvendinger af negativ art at gøre mod denne velfunderede og grundige bog. Dens udredninger af de redaktionelle tiltag og overvejelser vis-à-vis politik på regeringsniveau er elementært fascinerende. Den kombination af faglig etik og praksis, politiske hensyn og økonomiske interesser, som Kreth fremstiller, efterlader

indtrykket af avisudgivelse som et svært manøvrerbart foretagende.

Netop fordi Kreths bog formidler en vigtig indsigt i den trykte presses vilkår og demokratiets historiske betingethed, kan selve fremstillingsformen ærgre. Der er ikke just smæk for skillingen, hvilket naturligvis aldrig kan blive en uomgængelig fordring for en grundig historisk redegørelse. Alligevel havde det været på plads med et mere *afslappet* sprog. Det er ikke fordi læsningen generes af en utilnærmelig terminologi, blot glider det redelige i passager over i det kedelige. Som også denne anmeldelse er et levende (snarere tamt) bevis på, er det i en vis forstand historikerens lod at skrive *mindre end livligt*. Det er antagelig et spørgsmål om temperament. Kreth kunne måske have gjort bogen mere smidig, dels ved at forkorte dens omfang, dels ved brug af flere citater. Adskillige steder er, hvad der ellers ligner spændende citater fra artikler, reduceret til ganske få linier. Det giver bogen en vis sproglig monotoni. Det kan synes en smule ironisk, at Berlingske, der som andre aviser sædvanligvis promenerer i sprogets lette klædedragt, har spændt sit jubilerende korpus ind i et stramt korset. Når dette er sagt, bør bogen imidlertid fremhæves for dens tankevækkende og nøgterne afdækning af et betydningsfuldt stykke af den nyere danmarkshistorie. At *Berlingske Tidende* havde svært ved at finde balancen i sympatierne mellem demokrati og diktatur er historie. At avisen ikke lader dette emne ligge hengemt, viser at nogen har lært af historien.

Adam Holm

De store folkelige bevægelser

Af Rasmus Mariager, ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet.

Søren Hein Rasmussen: *Sære Alliancer. Politiske bevægelser i efterkrigstidens Danmark*. Odense Universitetsforlag 1997

Det er vist ikke for meget sagt, at formuleringen af Danmarks udenrigspolitik i årene efter den Anden Verdenskrig har været en vanskelig balanceakt. På den ene side ønskede Danmark at være en loyal alliancepartner i NATO, men på den anden side var alliancepolitikken – i al fald i det første dusin år – båret af neutralisme og tredievejs-bestræbelser. Tilsvarende var også spørgsmålet om Danmarks orientering mod Norden og/eller mod den kontinentale del af Europa og Storbritannien genstand for megen debat. Meningerne om Danmarks internationale stilling var delte; undertiden var der store konflikter herom. Men hvor diskussionerne i de første efterkrigsår fandt sted indenfor det snævre politiske system med deltagelse af de politiske partier, partipressen og erhvervenes traditionelle interesseorganisationer, opstod der i Danmark i 1950'erne og årtierne fremover en række store, folkelige, politisk bevidste bevægelser som opposition til Danmarks tilpasning til og reaktion på internationale forhold.

Netop det emne har historikeren Søren Hein Rasmussen sat sig for at undersøge i sin knap 370 siders store og stofmættede ph.d.-afhandling. Og det er der god grund til. Der er tale om et væsentligt emne, som i betydelig grad har været overset blandt historikerne. Hein Rasmussen udgav i 1991 sammen med historikeren Johannes Nordentoft bogen: *Kampagnen mod Atomvåben og Vietnambevægelsen 1960-1972*. Men fraset denne bog samt at par artikler af Hein Rasmussen i *Den jyske historiker* og *Scandinavian Journal of History* kan den væsentligste historiske faglitteratur vel tælles på et par hænder. Dertil kommer dog en række betydningsfulde politologiske og sociologiske undersøgelser. Men forfatteren kan med solid, empirisk forankret dokumentation korrigere en hel del af disse resultater. Undersøgelsen er empirisk anlagt; den er historisk i sin metode, og den er foruden den politolo-

giske og sociologiske litteratur i overvejende grad baseret på bevægelsernes egne tryksager, avisartikler, interviews og andet primært kildemateriale. Historikere der selv har arbejdet med den type af materiale, som forfatteren flittigt har gennemgået og analyseret, vil vide, at der er tale om et usædvanligt omfattende og vanskeligt håndterligt materiale.

Bogen indledes med en sætningen: "Bestræbelsen er at give et rids af en række af de store politiske folkebevægelser, der i efterkrigstidens Danmark har været udfoldet som reaktion på den officielle stillingtagen til nogle af tidens største internationale spørgsmål" (s. 7). Dermed slås fast at undersøgelsen befinder sig indenfor den politiske rammehistorie - blot er fokus på de oppositionelle gruppers målsætninger og syn på Danmarks internationale stilling. Af god grund ser forfatteren derfor bort fra en række af de øvrige folkelige bevægelser, som efterkrigsårene tillige var rige på, fx. kvindebevægelserne. Her kan henvises til Drude Dahlerups bog: *Rødstrømperne*, Gyldendal 1998 (anmeldt af Søren Hein Rasmussen i: *Historie* 1998:2). Perioden er 1949 til ca. 1990.

Forfatteren har valgt at inddelle de inddragne bevægelser i tre grupperinger, nemlig bevægelsen mod dansk medlemskab af EF, bevægelsen mod atomkraft og den ny fredsbevægelse. Hvert kapitel indledes med en kort omtale af bevægelsernes historie og organisering, hvorpå fokus skifter til en analyse af bevægelsernes politiske budskaber. Der er tale om grundige og instruktive behandlinger, hvor læseren føres sikkert gennem et utal af navne, organisationer, begivenheder og interne konflikter bevægelserne imellem. Men det er naturligvis blot den ydre ramme. Det væsentlige er bevægelsernes historie; analyserne af deres målsætninger, udviklinger og eventuelle betydning for formueringen af Danmarks udenrigspolitik. En ukoncentreret læser vil nok tabe tråden, for der er tale om en meget detaljeret fremstilling, men heldigvis holdes bogen i et uhøjtideligt sprog, og så er den krydret med megen lune. Bogens titel er spidsformuleret; der var i sandhed tale om, ja – sære aliancer.

Søren Hein Rasmussen har valgt marts 1949 som udgangspunkt for undersøgelsen. Begrundelsen er, at Danmark her oplevede nogle strejker på Christiansborg Slotsplads som følge af Rigsdagens beslutning om at lade Danmark tilslutte sig Atlantpagten. Det var den første større politiske beslutning vedrørende Danmarks udenrigspolitik, der mødte massiv folkelig modstand med demonstrationer til følge. Pacifister fandt det forkasteligt, at Danmark valgte side i den eskalerende Kolde Krig og dermed kastede brænde på bålet i konflikten mellem stormagterne, mens kommunister fandt det uantageligt, at Danmark nu støttede USA og Storbritannien i det, som de betragtede som vestlig imperialisme og en socio-økonomisk og militær inddæmning af Sovjetunionen. Demonstrationerne var de første af en lang række af sære alliancer i efterkrigsårene. Netop det, at forfatteren tager udgangspunkt i 1949 og det følgende årti, er noget af et nybrud i udforskningen af græsrodsbevægelsernes historie. Tidligere har det været come il faut at hævde, at disse bevægelser var et barn af 1960'erne og perioden fremover. Men Hein Rasmussen viser, at Kampagnen mod atomvåben fra 1960'erne lå klart i forlængelse af fredsbevægelserne fra 1950'erne. I mellemtiden var imidlertid de første bevægelser gået i sig selv. Dermed kan forfatteren dokumentere en vis kontinuitet i fredsbevægelsernes arbejde – selv om han også kan pege på forskelle.

Kommunisterne var ganske aktive i mange af de store bevægelser. Det var på samme tid en styrke og en svaghed. Det var en styrke med kommunisternes aktivistiske indstilling, blandt andet fordi de var imponerende dygtige til at organisere bevægelserne. Desuden var de gode til at skabe opmærksomhed omkring de politiske målsætninger. Svagheden ved kommunisternes synlighed var, at bevægelserne blev sårbare overfor det politiske systems angreb for at være lejesvende fra Moskva og Peking – hvad en række af kommunisterne nok var, men som langt fra samtlige aktivister var. Således viser Hein Rasmussen, at både socialdemokrater, SF'ere, VS'ere, medlemmer af de radikale og Retsforbundet samt fagforeningsfolk var aktive i bevægelserne. Kommunisternes problem var simpelthen, at de ikke var i stand til at ska-

be bred opbakning bad deres politik. Dertil var forskelligheden i bevægelserne for store. Med de seneste års diskussioner om ledende socialdemokraters og kommunisters registreringer af hinanden og eventuelle udlevering af navnelister til danske og muligvis andre landes (Sovjets and USA's) efterretningstjenester står det endnu mere klart, hvor sære alliancerne var. På den ene side kunne aktivisterne altså godt blive enige om at tage afstand fra de skiftende regerings udenrigspolitik, men på den anden side befandt de selvsamme mennesker sig ofte i en intens indenrigspolitisk kamp – især motiveret af anliggender udenfor Danmarks grænser, men selvfølgelig også af mere ideologisk karakter. Sære alliancer. Men netop det at bevægelserne var forankret i (venstrefløjs-)partierne, det forklarer i vid udtrækning den kontinuitet, som forfatteren dokumenterer var gældende i bevægelserne.

I bogens sidste kapitel "Om de store folkelige bevægelser, græsrodsbevægelser og forskningen heri" (s. 247-287) konkluderer forfatteren på undersøgelsens resultater og perspektiverer i forhold til politologernes og sociologernes synspunkter. Som nævnt kan Hein Rasmussen både korrigere og føje nyt til. Blandt andet viser han, at selv om Sovjet nok støttede DKP økonomisk, så var det ikke sovjetiske rubler, der bar folkebevægelsernes økonomi trods kommunisternes aktivisme. Det var snarere offentlige kasser og fagbevægelsen, der udgjorde det økonomiske fundament. Dermed dokumenteres det, at "En forestilling om græsroddernes skarpe adskillelse fra andre kanaler til politisk indflydelse kan ... næppe opretholdes" (s. 278). Et andet af de væsentlige spørgsmål er bevægelsernes faktiske indflydelse. Spørgsmålet er selvsagt vanskeligt at besvare, for hvordan havde dansk politik set ud, hvis bevægelserne ikke havde været på banen? Hein Rasmussen hævder, at indflydelsen var ganske stor indenfor miljøbevidsthed. På andre områder er han imidlertid mere tilbageholdende, og nøjes blot med at vurdere indflydelsen som "stor". Forfatteren konkluderer videre, at selv om flere af bevægelserne "havde samfundsforandring som mål, var deres succesfulde forsøg på at skabe bevægelser i reglen ikke præget heraf" (s. 284). Dette havde blandt andet sin årsag i, at man skulle enes om hvad "samfundsforandring" var

for en størrelse, ligesom flere af aktivisterne jo dybest set ønskede at forhindre en udvikling, som måske var på vej – eksempelvis spørgsmålet om atomvåben på dansk jord eller Danmarks medlemskab af EF. Som forfatteren prægnant udtrykker det: “de var *imod* førend de var *for*, og modstandselementet vejede til enhver tid tungest i bevægelsernes arbejde” (s. 285). Dermed blev bevægelserne nærmest en kontinuitetsfremmende faktor i dansk politik. Det er jo et ganske tankevækkende og på sin vis et barokt resultat.

For at få det fulde udbytte af bogen vil det nok være en fordel for læserne at have kendskab til den øvrige forskning om dansk udenrigspolitik i efterkrigsårene. Selv om Hein Rasmussen er dygtig til kortfattet og indsigtfuldt at redegøre for de spørgsmål, folkebevægelserne reagerede imod, kan følgende bøger anbefales som supplerende læsning: Poul Villaume: *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den*

kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik 1949-1961, Eirene 1995, Birgit Nüchel Thomsen (red.): *The Odd Man Out? Danmark og den Europæiske integration 1948-1992*, Odense Universitetsforlag 1993 og samme (red.): *Temaer og brændpunkter i dansk politik efter 1945*, Odense Universitetsforlag 1994 samt Tom Swienty (red.): *Danmark i Europa 1945-93*, Munksgaard 1994.

Vurderingen er klar. Det er et stort, relevant og vanskeligt emne, som Hein Rasmussen har undersøgt. Opgaven er løst fortrinligt. Man kan spørge om konklusionerne havde været en kende anderledes mht. organisationernes struktur, politiske sammensætning og evne til at trænge igennem det politiske system, såfremt han havde inddraget andre af efterkrigsårenes folkelige bevægelser. Umiddelbart tror jeg det ikke. Men det må fremtidige undersøgelser vise.

Rasmus Mariager

At spå om fremtiden... III

Varsler i vågen tilstand

Mennesker har altid været interesserede i fremtiden. På vej mod et nyt årtusinde ser "1066" nærmere på nogle af de metoder, som folketraditionen har kunnet tilbyde den, der ville aflure, hvad fremtiden kunne byde på.

Af Charlotte S.H. Jensen, mag.art., arkivformidler ved Landsarkivet for Sjælland m.m.

For den varseltroende er der stort set ikke det forhold i tilværelsen, som man ikke kan få rede på via spontane eller tilrettelagte varsler. Og det behøver langt fra altid at ske i drømme. Varseltroen bygger dels på en opfattelse af, at stort set alt er tilrettelagt og forudbestemt, og dels at der kan skabes kontakt mellem de verdener, der beherskes af henholdsvis mennesket og de overnaturlige kræfter. I nogle tilfælde kan kontakten etableres på menneskeligt initiativ - fx. af en per-son, der udfører bestemte handlinger ved sengetid for at få varseldrømme.

Folketraditionen rummer også mange midler for den, der i vågen tilstand vil skaffe sig kundskab om fremtiden. Den, der kigger ind gennem vinduet juleaften, kan se, hvem der vil dø i årets løb. Samme kundskab kan opnås ved at sætte sig på kirkegården julenat med et stykke græstørn på hovedet. I begge tilfælde er den grundlæggende tankegang, at den varselsøgende har "sat sig uden for" den menneskelige verden. I det ene tilfælde ved at stå uden for i den notorisk farlige julenat, i det andet ved - symbolsk, ganske vist - at være under mulde. Ved på denne måde at overskride grænsen mellem det menneskelige og det overnaturlige kan den varselsøgende få del i den viden, som findes i den ikke-menneskelige sfære.

Varsler, som opleves i vågen tilstand, behøver ikke altid at være resultat af en menneskelig indsats. I mange tilfælde berettes om varsler, som opleves uden forudgående anstrengelser fra den varseltroendes side. Det er bl.a. tilfældet i genfærdssagn, hvor en afdød vender tilbage med det formål at advare de efterlevende om ulykker m.m. I mange andre sagn om dødsvarsler (fx. observation af ligskarer, liglys og liglam samt skuffer med ligskjorter og sørgetøj, der går op af sig selv) er der i

reglen også tale om, at oplevelsen indfinder sig spontant - uden at den varselsøgende har foretaget sig noget, der skulle befordre begivenheden. Det opfattes således, som om det enten er den overnaturlige verden, der bevidst ønsker at give en information, eller at en person med særlige evner ved et tilfælde "ser" noget, der er skjult for andre, men som har en - ikke altid indlysende - sammenhæng med fremtiden.

Det er naturligvis langt fra alle varsler, der handler om død. Selv om ubehageligheder såsom død, forbrand, tyveri, kvægsyge, løbske møller, strandinger, skilsmisse, fattigdom m.m. er stærkt repræsenteret, kender folketraditionen også glædelige varsler. Brudeskarer kan fx. optræde som varsel på samme måde som ligskarer - og et bryllup er jo normalt en glædelig begivenhed. Varsler om jernbaner, vejbyggeri, kommende svigerdøtre, fundne genstande o.lign. er heller ikke synderligt skræmmende - men dog væsentlige fænomener, som det er rart at være orienteret om.

Der er ingen tvivl om, at hovedparten af de oven for refererede varselsituationer og -typer er blevet opfattet som alvor af de traditionsbærere, som har meddelt dem. Mange sagn fremhæver da også, at varslet gik i opfyldelse. Men der er naturligvis også typer, der levner en vis tvivl. Hvad skal man fx. mene om varsler for det kommende års afgrøder, der er baseret på iagttagelse af, hvilke grødklatrer en hund æder først juleaften? Man bør naturligvis være varsom med bastante konklusioner om traditionsbærernes holdninger - deltagerobservation var et ukendt begreb for fortidens folkemindesamlere. Men mon ikke varsler som det just nævnte er taget med et glimt i øjet?

Charlotte S.H. Jensen